

Azərbaycan Respublikası

Təhsil Nazirliyi

*Büdcə gəlirlərinin formalaşması və
idarəolunmasında maliyyə siyasətinin rolu*

Yolçuyeva Əsmər

UNEC SABAHI

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

TƏŞƏKKÜRLƏR

İlk öncə başda UNEC “SABAH” Mərkəzinin rəhbəri Aida xanım Quliyeva olmaqla,bizim kimi tələbələrə SABAH qruplarında təhsil almaq şansı verən ,o cümlədən yüksək səviyyədə təhsil almağımız üçün şərait yaradan “SABAH” mərkəzi rəhbərliyinə və bizə əməyi keçən hər kəsə dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Həmçinin göstərdiyi dəstək və verdiyi məsləhətlərə görə elmi rəhbərimiz Aynur Cabbarovaya öz xüsusi dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Sonda isə buraxılış işinin yazılmasında istifadə etdiyim məlumatlara,o cümlədən statistikalara görə bütün tədqiqçılara və müəliflərə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....

I FƏSİL. Bütçə gəlirlərinin formalaşdırılmasının nəzəri –metodoloji aspektləri.....

1.1 Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin social –iqtisadi mahiyyəti və onun formalaşdırılmasının nəzəri metodoloji məsələləri.....
.....

1.2 Bütçə gəlirlərinin təsnifatı.....

1.3 Vergi sisteminin beynəlxalq təcrübəsi.....

1.4 Bütçə gəlirlərinin formalaşması və idarə olunmasında maliyyə siyasətinin rolu və əhəmiyyəti.....
.....

II Fəsil. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcə gəlirlərinin formalaşması və idarə olunmasının xüsusiyyətləri və maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....
.....

2.1 Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcə gəlirlərinin formalaşması və idarəolunmasının müasir problemləri.....

2.2 Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcə gəlirlərinin dinamikasının və mövcud vəziyyətinin təhlili.....

2.3 Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcə gəlirlərinin formalaşması və idarəolunmasında maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....

Nəticə və təkliflər.....
.....

Ədəbiyyat.....
.....

GİRİŞ

Bilirik ki, istənilən hər hansı bir sahəni inkişaf etdirmək üçün müəyyən vaxt və xərc lazımdır. Cəmiyyətimizin inkişafı və fəaliyyəti əlaqədar olaraq maliyyə siyasətinin əhəmiyyəti danılmazdır. Biz bilirik ki, maliyyə siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissələrindəndir. Maliyyə siyasəti geniş məfhum olduğundan ona müxtəlif izahlar və təriflər vermək olar. Maliyyə termini dövlətin gəlirlərini və xərclərini özündə birləşdirən bir anlayış kimi yaranmışdır. Bu anlayış ilk əvəllər İtaliyada, daha sonra isə Fransada yarandığına dair mülahizələr irəli sürülmüşdür. Maliyyə anlayışı baxmayaraq ki, pul münasibətlərini ifadə edir, ümumi götürsək bu anlayış əslində pul münasibətlərini tam əhatə etmir. Qısacası pul münasibətlərinə maliyyə münasibətlərinə nisbətən daha geniş məhfum kimi baxmaq olar. Maliyyə münasibətlərini zəruri edən mühüm səbəblər bir- birilə qarşılıqlı surətdə əlaqədardır. Maliyyənin məzmunu və fəaliyyət mexanizmi onun yerinə yetirdiyi funksiyalarda ifadə olunur. Maliyyə həmin bu funksiyaları maliyyə sistemi vasitəsilə həyata keçirir. Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə sistemi daha geniş və əhatəli anlayışdır. Maliyyə siyasətinə dövlətin maliyyə resurslarının toplanması, yenidən bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə əlaqədar həyata keçirdiyi tədbirlər məcmusu kimi tərif vermək olar. Maliyyə siyasəti dövlətin maliyyə münasibətlərinin formalaşması və inkişafı üçün əsas mexanizmdir. Dövlət pul fondlarının yaranmasını və bölgü mexanizmini öz əlində saxlayır və ona nəzarəti həyata keçirir. Təbii ki, bu termin birdən – birə meydana gəlməmişdir. Bilirik ki, beynəlxalq əmək bölgüsünün meydana gəlməsi ilə bağlı olaraq istehsal münasibətləri yaranmış və öz təşəkkülünü tapmışdır. İstehsal münasibətlərinin yaranması və xüsusi mülkiyyətin meydana gəlməsi ilə bağlı olaraq dövlətlər meydana gəlmişdir. Dövlət də öz növbəsində cəmiyyətin normal yaşamasını və fəaliyyətini təmin etmək üçün maliyyə siyasəti mexanizmindən

istifadə edir.Hər bir dövlətin maliyyə siyasəti digərlərindən qismən olsa da fərqlənir. Biz bilirik ki,maliyyə siyasəti dövlət tərəfindən həyata keçirilir.Ona görə də maliyyə siyasətinə dövlətin öz ölkəsinin maliyyə resurslarını dövlətin qanunvericiliyi çərçivəsində səfərbərliyə cəlb etməsi,bölüşdürülməsi kimi də tərif vermək olar.Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi maliyyə münasibətlərinin cəmi dövlətin əsas mexanizmlərindən olan maliyyə sistemini əmələ gətirir ki,bu da öz növbəsində dövlətin maliyyəsinə,firma və müəssisələrin maliyyəsinə və ev təsərrüfatlarının maliyyəsinə bölünür.Hər bir dövlət büdcəyə malikdir. Dövlətin öz funksiyalarını realizə etməsində dövlət büdcəsinin rolu çox böyükdür.Təbii ki,bütün yaradılmış dövlət büdcələri dövlətin iqtisadi,sosial,siyasi və digər bu kimi vəzifələrinin maliyyələşməsinə təmin edən başlıca alətdir.Büdcə dedikdə biz müəyyən zaman ərzində dövlətin,firma və müəssisələrin və s.gəlirlərinin və xərclərinin balansını başa düşürük.Dövlət öz büdcə gəlirlərini idarə etmək və ona nəzarəti həyata keçirmək üçün maliyyə siyasətindən istifadə edir.Dövlətin büdcə gəlirlərinin tənzimlənməsində maliyyə siyasətinin əhəmiyyəti danılmazdır.Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inkişaf edən respublikamız iqtisadiyyatın bir çox sahələrində davamlı inkişafı təmin etmək həyata keçirdiyi islahatlar öz bəhrəsini vermişdir.Dövlət büdcəsi gəlirlərinin davamlı olaraq artırılmasında,cəmiyyətin həyat səviyyəsinin qaldırılmasında ,iqtisadiyyatımızın daha da canlandırılmasında dövlətin həyata keçirdiyi maliyyə-büdcə islahatları öz töhfəsini vermişdir.

I FƏSİL. Büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasının nəzəri- metodoloji aspektləri

1.1 Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin sosial – iqtisadi mahiyyəti və onun formalaşdırılmasının nəzəri məsələləri.

Dövlət maliyyə münasibətlərini nizamlayan əsas subyekt olduğu üçün dövlət ilə digər qurumlar (firmalar, müəssisələr, ev təsərrüfatları və s.) arasında maliyyə münasibətləri yaranmağa başlayır. Bildiyimiz kimi büdcə münasibətləri maliyyə münasibətlərinin əsas tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir. Dövlət büdcəsi termini digər dillərə “Budget” sözündən keçdiyi məlumdur. Bilirik ki, dövlətin yaranması üçün vacib amillərindən biri pul vəsaitlərinin köməyi ilə büdcənin yaradılmasıdır. Ümumiyyətlə hər bir büdcə yaradılarkən onun məqsədi, vəzifələri və təbii ki, yerinə yetirməli olduğu funksiyalar müəyyənləşdirilir. Büdcə növləri içərisində dövlət büdcəsi öz üstünlüyünü qoruyub saxlayır. Misal üçün ailə büdcəsini həmin ailənin ümumi gəlirlərinin və xərclərinin balansı kimi göstərə bilərik. Nəticə etibarilə, büdcənin tərkib hissələrini gəlir və xərclər təşkil edir. Burada dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas hissəsini vergilər, rüsumlar və digər qeyri-vergi ödənişləri tutur. Dövlət büdcəsinin xərclərinin əsas hissəsini isə elm, səhiyyə, təhsil müdafiə, idarəetmə, sosial təminat və s. xərcləri tutmaqdadır. Mövzumuz da büdcə gəlirləri ilə əlaqəli olduğu üçün ilk öncə büdcə gəlirlərinin qısaca olaraq tərifini verək. Büdcə gəlirlərinə biz uyğun qanunvericilik aktları və qanunları ilə müəyyən edilmiş formada müxtəlif səviyyəli büdcələrə daxil olan rüsumlar, vergilər və dəgər qeyri-vergi ödənişləri kimi tərif verə bilərik. Dövlətin gəlirlərinin və xərclərinin balansını qoruyub saxlamaq mühüm məsələlərdən biridir. Təbii ki, dövlətin öz gəlir və xərclərinin mütənasib formada olması onun gələcək sosial-iqtisadi vəziyyətinə çox böyük təsirləri danılmazdır.

Dövlət büdcəsinin maddi məzmununa nəzər salsaq, görürük ki, dövlət büdcəsi cəmiyyətin zəruru ehtiyaclarının təmin olunması üçün əsas mərkəzləşmiş pul vəsaitləri fondudur. Dövlət büdcəsindən başqa yerli büdcələr də mövcuddur. Lakin həmin yerli büdcələr dövlət büdcələrinə bir mənalı olaraq aid edilmir. Yerli büdcəyə idarəetmə orqanlarına, yerli hakimiyyət orqanlarına aid olan rayonlarda, şəhərlərdə və ştatlarda onların pul fondlarının əsasında formalaşan büdcə kimi də baxmaq olar. Belə büdcələr müstəqilliyə malik olurlar. Ümumi büdcə olan dövlət büdcəsi bütün büdcələrdə olduğu kimi gəlir və xərclərdən ibarətdir. Təbii ki, həmin gəlirlər və xərclər müxtəlif mənbələr hesabına formalaşır. İnkişaf etmiş ölkələrin gəlirlərinə diqqət yetirsək, görürük ki, burada dövlət büdcəsinin əsas hissəsini demək olar ki, sosial yönümlü vergilər təşkil edir. Lakin bizim ölkədə demək olar ki, belə vergilər dövlət büdcəsinin planlaşdırılmasında nəzərə alınmır. Araşdırma nəticəsində biz dövlət büdcəsi xərcləri sıralamasında önəmli yerlərdən birini tutan sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri dövlətə sosial-iqtisadi sahədə onun qayğılarının azaldılmasında köməklik edən əsas maliyyə mənbəyi kimi çıxış edir. Büdcənin iştirakı ilə gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi ikitərəfli və qarşılıqlı prosesdir. Bu qarşılıqlı və ikitərəfli proses demək olar ki, eyni zaman müddətində baş verir. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi hər bir dövlətin öz büdcə quruluşu vardır. İlk öncə biz öz ölkəmizin büdcə quruluşundan və onun gəlirlərindən danışaq. Azərbaycan Respublikasında büdcə dedikdə, onun müvafiq özünüidarəetmə orqanları, hakimiyyət orqanları və digər bu tipli orqanların vasitəsilə dövlətə, bələdiyyələrə aid olan vəzifələri və funksiyaları həyata keçirmək üçün əsas maliyyə sənədi kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikasında büdcə onun əsas maliyyə planı hesab edilir. Qeyd etdiyimiz kimi bu proses ikitərəflidir və bu prosesə biz ilk öncə büdcə gəlirlərinin yaradılmasını, büdcə gəlirlərinin müvafiq yönümdə xərclənməsini və büdcənin tarazlaşdırılmasını aid etmək olar. Azərbaycan Respublikasında büdcənin

yanması və inkişafı tarixini biz xronoloji olaraq 3 dövrə bölə bilərik. İlk büdcə quruculuğu təqribən ötən əsrin ikinci onilliyinə təsadüf edir. Həmin dövrdə Azərbaycanca büdcənin gəlirlərinin müxtəlif büdcələr arasında paylaşdırılması üfüqi formada reallaşdırılmışdır. Həmin vaxt dövlət büdcəsinin və yerli özünüidarə orqanlarının hər birinin öz gəlirləri və rüsumları var idi.

İkinci dövr kimi biz ölkəmizin SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrü araşdıracağıq. Üzdə “müttəfiq respublika “ adı ilə tanınsa da əslində vəziyyət tamamilə fərqli idi. Həmin vaxtda bildiyimiz kimi dövlətimiz öz müstəqilliyini itirmişdi və böyük imperiya işğalına məruz qalmışdı. Dövlətimiz öz suverenliyi ilə yanaşı həm də müstəqilliyini də demək olar ki, itirmişdi.

Nəhayət , ötən əsrin 90-cı illərində ölkəmiz tam olaraq müstəqillik əldə etdikdən sonra maliyyə və büdcə sistemi ilə bağlı bütün problemlər öz həlli yolunu tapmağa doğru istiqamətləndi. 1993- cü ildə ölkəmizdə yenidən büdcənin proqnozlaşdırılması və onun icrası artıq iqtisadi siyasətimizin əsas prioritet istiqamətlərindən birinə çevrildi. Hal-hazırda bildiyimiz kimi, dövlət büdcəsi planı parlamentdə müzakirə olunduqdan sonra təsdiq olunur.

Müstəqillik qazandıqdan sonra büdcə və maliyyə sistemi ilə bağlı bir sıra vacib aktlar tərtib edilib. “Büdcə sistemi haqqında ” qanunda qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası büdcə gəlirləri aşağıda göstərilən kateqoriyalardan ibarətdir.

-dövlət vergiləri;

-qanunvericiliyə uyğun alınmış vəsaitlər;

-qrantlar;

-digər gəlirlər;

Ümumiyyətlə bildiyimiz kimi vergilərdən əldə olunan vəsaitlər büdcə gəlirlərimizin böyük hissəsini tutur. Vergi dedikdə biz dövlətin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin maliyyə təminatına görə vergi ödəyicilərinə məxsus olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi formasında dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə transfer olan məcburi, əvəzsiz, fərdi ödənişlərdir.

Büdcə gəlirlərinin formalaşmasında belə daxilolmalardan başqa vergi olmayan gəlirlər də həmçinin əhəmiyyətli yer tutur. Vergilərə aid olmayan ödənişlər dedikdə biz cərimələri, sanksiyaları, rüsumları, inzibati tədiyyələri üzrə daxilolmaları və vergiyə aidiyyətə olmayan digər ödənişləri nəzərdə tuturuq.

Digər tərəfdən büdcə gəlirlərinin sıralamasında əsaslı gəlirlərin də payı böyükdür. Əsaslı gəlirlər dedikdə torpağın və qeyri -maddi aktivlərin satışından, dövlətin maddi ehtiyatlarının satışından , əsaslı vəsaitlərin özəlləşdirilməsindən və .s daxil olan gəlirlərdir.

Qanunvericiliyə müvafiq qaydada alınan vəsaitlərin az da olsa büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında payı vardır. Belə vəsaitlər rəsmi qaydada alınan ödənişlərdir. Bu transfertlərə xaricdən alınan və başqa səviyyəli büdcələrdən əldə olunan vəsaitlərdir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq nəzərdə tutulmuş həcmdən çox büdcəyə ödənilmiş vəsaitlərin (vergilərin, rüsumların və.s) və daxilolmaların büdcədən geri qaytarılması büdcənin gəlirlərinin azaldılmasına şamil edilir. Dövlət büdcəsinin gəlirlərini biz iqtisadi mahiyyətinə görə aşağıda göstərilən qaydada qruplaşdırma bilərik.

-cari gəlirlər,həmçinin vergilər haqqında qanunvericiliklə təsdiq edilmiş dövlət gəlirləri ,o cümlədən həmin vergilərə əsasən hesablanmış faizlər və müvafiq maliyyə sanksiyaları;

-daxili və xarici mənbələrdən əldə olunan qrantlar,transfərtlər;

-dövlət rüsumları ,gömrük rüsumları və yalnız birdəfəlik olan rüsumlar;

-əsas vəsaitlərin yaxud dövlət ehtiyatında olan əmtəə və xidmətlərin satışından yaxud icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlər;

-qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər daxilolmalar;

Azərbaycan Respublikası büdcə gəlirləri vergitutma obyektlərinə,ödənişin müddətinə vergi ödəyicilərinə,alınması üsullarına və digər kriteriyalarına da görə fərqlənir.

Büdcə gəlirləri vergilərdən ,əsaslı gəlirlərdən,vergiyə aidiyyəti olmayan digər gəlirlərdən və rəsmi qaydada qəbul edilən vəsaitlərdən ibarətdir. Vergi gəlirlərinin əsas hissəsinə yenidən bölgü əsasında alınan (əməkhaqqı,dividendlər,mənfəət,ssuda faizi və s.) gəlirlər,yaradılmış dəyər və müvafiq yığım aid edilir.

Qısa bir araşdırma apardıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının büdcə gəlirlərinin 2002-ci ildə 4 551 mlrd.manat,növbəti ildə isə 6 104 mlrd. manat ,2005-ildə 9 422 mlrd. manat planlaşdırıldığını görürük.Gördüyümüz kimi büdcə gəlirlərində hər ötən ilə nisbətən artım müşahidə olunur.2005-ci ildə planlaşdırılan büdcə gəlirləri isə 2002-ci ilin büdcə gəlirlərini ilə müqayisədə təqribən iki dəfə artırıldığı nəzərə çarpır.

Büdcə gəlirləri(1992-2011)

1992 1,5

1993	10,07
1994	101,0
1995	415,6
1996	498
1997	513
1998	465,5
1999	549,7
2000	715,5
2001	738,8
2002	910,2
2003	1225,5
2004	1481,2
2005	2055,2
2006	3881,2
2007	6006,6
2008	10762
2009	10325,9
2010	11403,0
2011	15700,7

1.2 Büdcə gəlirlərinin təsnifatı

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi dövlət büdcəsi gəlirləri dedikdə biz qanunvericiliklə müəyyən olunmuş formada dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin, rüsumların, digər ödənişlərin, o cümlədən daxilolmaların məcmusudur (“Büdcə sistemi haqqında” qanun).

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinə (mədaxilinə) biz ümumillikdə aşağıdakıları aid edə bilərik.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, aksizlər, gömrük rüsumları, torpaq vergisi, vergisi, mədən vergisi, yol vergisi, dövlət rüsumları, vergi olmayan gəlirlər, lotereyalar üzrə daxilolmalar, dövlət əmlakının satışı, icarədən gələn gəlirlər, xarici dövlətlərdən və beynəlxalq təşkilatlardan alınan qrantlar, kreditlər üzrə faizlər, neft fondundan ayırmalar, birdəfəlik və dövlət rüsumları, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının gəlirləri və s. daxil edilir.

Büdcə kəsiri yaranan zaman dövlət bu vəziyyəti nizama salmaq üçün gəlirlərdən istifadə etməyə məcbur qalır.

Büdcə gəlirləri müxtəlif ölkələrdə fərqli təsnifata malikdir. Biz ilk öncə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcə gəlirlərinin təsnifatından danışacağıq. Azərbaycan Respublikası büdcə gəlirlərinin təsnifatına (Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2004-cü il qərarına əsasən) müvafiq olaraq büdcə gəlirləri 4 əsas kateqoriyadan ibarətdir: vergilərdən daxilolmalar, qrantlar, sosial ayırmalar o cümlədən digər gəlirlər.

1. Vergilərdən daxilolmalar. Bildiyimiz kimi vergilər vergi bazasına əsasən fərqlənir. Bu zaman vergi bazası kimi biz məcmu gəlirləri, əmək haqqı gəlirini, mal dövriyyəsinin həcmi, mülkiyyətini, idxal edilən mallar və s. Göstərilə bilər.

1.1. Gəlirlərdən (mənfəətdən) vergilər- bu tipli vergilər fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərindən (mənfəətindən) tutulan vergilərə bölünür.

1.2. Mülkiyyətdən tutulan vergilərə mülkiyyətlə bağlı vergilər aid edilir. Qeyd etdiyimiz vergiləri mülkiyyətin sahibləri və icarədarları ödəyirlər. Bu cür təsnifatda mülkiyyətdən tutulan vergilər daşınmaz əmlaka görə dövrü vergilərə daxil edilir, əmlakın xalis dəyərindən tutulan cari vergilərə daxil edilir, vərəsəlik və bağışlanma qaydasında mülkiyyətə keçmiş əmlakdan tutulan vergilərə, maliyyə ilə bağlı əməliyyatlarına və kapitalla aparılan əməliyyatlara uyğun tutulan vergilərə, mülkiyyətə uyğun birdəfəlik vergilərə o cümlədən , mülkiyyətə görə tutulan digər cari vergilərə ayrılır.

1.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqəli vergilər Vergi Məcəlləsinə o cümlədən, gömrük qanunvericiliyinə müvafiq olaraq təsnifatlaşdırılmışdır.

1.4. Əmək haqqı fonduna həmçinin işçi qüvvəsinə görə vergilər qeyd olunduqda, əmək haqqı fondundan faiz nisbəti yaxud hər bir işçiyə görə dəqiq olaraq müəyyən edilmiş məbləğ miqdarında işəgötürənlərə yaxud azad formada məşğul olanlara tətbiq edilən vergilərdir. Bu vaxt vergilər formasında tətbiq edilən vəsaitlər müəyyən olunmuş məqsədli proqramların həyata keçirilməsinə yönəldilmir.

1.5. mal və xidmətlərə müvafiq vergilər. Mal və xidmətlərə uyğun vergilər təsnifatına malların, işlərin o cümlədən xidmətlərin istehsalı, hasilatı, satışı, göndərilməsi həmçinin də onlardan istifadə ilə əlaqəli vergilər daxil edilmişdir.

1.6. Digər vergilər dedikdə təsnifatda göstərilməyən başqa vergilər üzrə daxilolmalar şamil olunur.

1.2. **Sosial ayırmalar.** Sosial ayırmalar dedikdə dövlətin realizı etdiyi sosial proqramlara uyğun olaraq sosial təminata (1.2.1.) ilə sosial ehtiyaclara (1.2.2.) ayırmalara ayrılır. . Sosial təminata görə ayırmalar ümumiyyətlə məcburi xarakter daşıyır həmçinin də xüsusi fondun yaradılmasını özündə ehtiva edir.

1.3. **Qrantlar.** Qrantlar dövlətə görə əhəmiyyət daşıyan proqramların hazırlanması və realizə edilməsi üçün uyğun qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş yardımı xarakterizə edir. Burada Beynəlxalq təşkilatlar da, xarici hökumətlər də, xarici hüquqi, o cümlədən fiziki şəxslər də qrantların donoru kimi xarakterizə oluna bilər. Donorlardan asılı olmayaraq bu qrantlar cari ilə əsaslı qrantlara ayrılır. Cari qrantlar aktivlərin əldə olunması ilə şərtlənməyən cari xərclərin bağlanması ilə əlaqəli ödənişlərdir. Əsaslı qrantlar isə aktivlərin əldə olunması ilə, verilməsi ilə bağlı ödənişlərdir. Bu tipli qrantlar resipiyent qarşılıqlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə də sərf edə bilər.

1.3.1. Xarici hökumətlərdən alınan qrantlara xarici hökumətlərdən dövlət görə mühüm əhəmiyyət kəsb edən proqramların realizə edilməsinə yaxud büdcənin möhkəmləndirilməsi məqsədinə uyğun olaraq alınmış ödənişlər aid edilir .

1.3.3. Dövlətin idarəetmə sahəsinin fərqli həlqələrindən daxil olan qrantlara maliyyə-kredit institutları, ictimai fondlar, o cümlədən assosiasiyalar, federasiyalar, komitələr həmçinin də digər təşkilatlar tərəfindən dövlətə görə əhəmiyyətli olan müxtəlif tipli layihə və proqramların realizə edilməsi məqsədi ilə alınmış ödənişlər aid edilir.

1.3.2. Beynəlxalq təşkilatlardan alınan qrantlara xeyriyyəçilik, humanitar inkişaf o cümlədən digər ictimai xarakterli beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dövlət görə mühüm olan təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət, incəsənət, idman həmçinin də başqa

sahələrdə proqramların həyata keçirilməsi yaxud da büdcənin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə qəbul olunmuş ödənişlər aid edilir.

1.4. Digər gəlirlər:

1.4.1. mülkiyyətdən tutulan gəlirlər;

1.4.2. mal və xidmətlərin satışından əldə olunan daxilolmalar;

1.4.3. cərimə və sanksiyalar görə daxilolmalar;

1.4.4. könüllü köçürmələr;

1.4.5. kateqoriyalar uyğun olaraq ayrılması qeyri-mümkün olan gəlirlər;

2005-ci büdcə ilinə kimi demək olar ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsi “Büdcə sistemi haqqında” qanuna müvafiq olaraq aşağıdakı maliyyə alətləri vasitəsilə formalaşırdı:

- dövlət rüsumları, birdəfəlik rüsumlar , o cümlədən gömrük rüsumları;
- daxili mənbələrdən ,həmçinin də xarici mənbələrdən qəbul edilən qrantlar və transfertlər;
- cari gəlirlər həmçinin də Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən müəyyən edilmiş dövlət vergiləri , o cümlədən bu vergilərə görə hesablanmış faiz və maliyyə sanksiyaları;
- əsas vəsaitlərin yaxud dövlət ehtiyatında saxlanılan malların satışından əldə olunan gəlirlər;

-Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq müəyyən edilən digər daxilolmalar.

Hal-hazırda müasir zamanda əksər ölkələrdə mərkəzləşmiş dövlət maliyyəsi ilə müqayisə etsək, yerli maliyyə fondlarının da daha çox artmasına xüsusi diqqət yetirilir. Yəni yerli idarəetmə orqanları bildiyimiz kimi cəmiyyətin siyasi həmçinin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır və yerli büdcələrin həcmnin çoxalmasından daha çox asılıdır. Yerli maliyyə sisteminin əsas tərkib hissələrindən olan xüsusi təyinatlı yerli fondlar, o cümlədən bələdiyyə fondlarıdır. Onlar müxtəlif yollarla formalaşır sonra isə təyinatı üzrə istifadə olunur. Hal-hazırda Azərbaycanda bələdiyyə sisteminin çox inkişaf etməsi, o cümlədən bələdiyyə fondlarının yaradılması həmçinin də səmərəli istifadə olunmasının nəticəsi olaraq yerli büdcələrin əksəriyyətinin pul vəsaitləri fondu artmaqda davam edir.

Yerli büdcələrin gəlir hissəsi demək olar ki, yerli gəlirdən daxilolmaların, yerli orqanlara aid olan müəssisələrin gəlirindən vergilər hesabına, mərkəzi büdcədən əsasən subsidiya, dotasiya həmçinin də bələdiyyə istiqrazlarının satışından əldə edilən pul vəsaitləri əsasında formalaşır. Yerli vergiləri biz bir neçə əsas qrupa bölə bilərik. Birinci qrup vergilər əksər ölkələrdə demək olar ki, yerli büdcələrin formalaşmasına yönəldilir. Biz onlara torpaq vergisi, nəqliyyatdan istifadə vergisi, o cümlədən də qaz və elektrik enerjisindən istifadəyə görə haqqları və digərlərini də aid edə bilərik. İkinci qrup vergilər dövlətin vergi sisteminin xüsusiyyətindən əsasən asılıdır. Bir çox ölkələrdə vergilərdən əsasən büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasına görə istifadə olunur. Digər ölkələrdə isə, misal üçün, ABŞ-da gəlir, o cümlədən korporasiyaların mənfəət vergilərindən demək olar ki, digər məqsədlərə görə də istifadə olunur. Yerli büdcələrə daxil edilən

xüsusi qrup vergilərdən olan ticarətlə məşğul olan həmçinin də onlara lisenziya təklif edən təşkilatların vergiləridir.

“Büdcə sistemi haqqında” qanuna sonradan 3 dekabr 2004-cü il tarixində edilmiş (və indi də qüvvədə olan) əlavə, o cümlədən dəyişikliklərə görə Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsi gəlirlərinin növbəti təsnifatlaşdırılması uyğun olaraq aşağıdakı göstərdiyimiz formada təqdim edilir:

- dövlət vergiləri;
- qrantlar;
- digər gəlirlər.

Bildiyimiz kimi bu gəlirlər içərisində demək olar ki, əksər ölkələrdə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında vergilər mühüm rol oynayır. Bildiyimiz kimi müstəqillik qazandıqdan sonra vergi daxilolmaları haqqında bir sıra qanunlar qəbul olunub. Belə qanunlara 90-cı illərin əvvəllərində hazırlanmış vergi qanunvericiliyində çatışmazlıqların olması, hüquqi-normativ aktların hal-hazırkı şəraitə demək olar ki, tam şəkildə uyğunlaşmaması, qanun həmçinin də fərmanlara çox tez-tez əlavələrin və dəyişikliklərin edilməsi artıq ölkədə sosial-iqtisadi inkişafa, o cümlədən sahibkarlığın inkişafına və təbii olaraq büdcə mədaxilinin yerinə yetirilməsinə müəyyən əngəllər törədirdi. Göründüyü kimi artıq vahid bir qanunvericiliyə ehtiyac duyulurdu. Məhz, buna görə də ölkədə vahid qanunvericilik aktına artıq dərəcədə tələbatın olması görünürdü. Həmin qanunvericilik aktı nəhayət 11 iyul 2000-ci ildə qanunvericiliyə müvafiq olaraq Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş və vergilər haqqında vahid qanunvericilik olan Vergi Məcəlləsi qəbul olundu. Vergi Məcəlləsi qəbul olunduqdan sonra özündən əvvəl gələn 12 hüquqi-normativ aktı əvəz edə bilən vahid tənzimləyici bir sənədə çevrildi. Belə qanunverici bir sənədin hazırlanması və qəbul edilməsi

təbii ki, öz töhfəsini verdi. Azərbaycan Respublikasında qısa müddət ərzində vergi siyasətinin formalaşması ,o cümlədən vergi sisteminin köməyilə vergilərdən gələn gəlirlərinin büdcəyə daxil olması prosesi artıq demək olar ki, Vergi Məcəlləsi qəbul edildikdən qısa müddət sonra xeyli təkmilləşdirilmişdir.Hər bir ölkədə ölkədə büdcəyə daxil olan vergilər müxtəlif cür təsnifləşdirilir. Qəbul olunmuş Vergi Məcəlləsində Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən vergilər dövlət, muxtar ,o cümlədən yerli vergilərə bölünür və ödənilir.

Vergi dedikdə dövlətin həmçinin bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatının həyata keçirilməsi məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin şəxsi mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi formasında dövlət büdcəsinə ,o cümlədən yerli büdcələrə daxil edilən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir

Fiziki , o cümlədən hüquqi şəxslər tərəfindən büdcəyə ödənişin məcburiliyi, həm də fərdiliyi həmçinin əvəzsizliyi vergiləri başqa icbari ödənişlərdən fərqləndirir.

Vergilərin dövlət ,o cümlədən bələdiyyələrin fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin maliyyə təminatı kimi qəbul edilməsi onların səlahiyyət dairəsinə sosial problemlərin həll edilməsi vəzifəsini qoyur. Buradan da görüldüyü kimi vergi ödəyicisi mülkiyyətçi qismində çıxış edir. (mülkiyyət hüquqi əsasdır). Mülkiyyətçi - yəni vergi ödəyicisi öz şəxsi mülkiyyətinin müəyyən qismini vergi şəklində büdcəyə ödəyir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq olaraq Vergi Məcəlləsində dövlət vergiləri dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur.

1.fiziki şəxslərin gəlir vergisi;

2. əlavə dəyər vergisi;

3. hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;

4. yol vergisi;

5. mədən vergisi;

6. sadələşdirilmiş vergi;

7. hüquqi şəxslərin mənfəət vergi

8. hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi onların bir il ərzində qazandığı gəlirdən tutulan vergini nəzərdə tutur. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi fiziki şəxsin maddi durumu ilə (bilavasitə) əlaqəli olduğuna görə verginin ödəyicisi bir çox hallarda gəlir vergisi ilə əlaqəli hər hansısa dəyişikliyi (vergi qanunvericiliyi) ciddi formada nəzarətdə saxlayır. Ölkədə bu tip verginin büdcəyə daxil edilməsi xüsusiyyətləri fərqli olduğuna görə fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə bağlı Azərbaycan təcrübəsi dünya təcrübəsində öz yerini tutmuşdur.

Hal-hazırkı dövrdə qüvvədə olan Vergi Məcəlləsində həmin verginin ödəyiciləri rezident ,(təqvim ilində üst-üstə 182 gündən çox vaxtda doğrudan da Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan şəxslər) o cümlədən qeyri-rezident fiziki şəxslərdir. Təqvim ilində 182 gündən çox Azərbaycan Respublikasının ərazisində olmaq nəzərdə tutulduğunda isə verginin tək cə təqvim ili üzrə hesablanması (o cümlədən də daha uzun dövr üzrə tutulmasının qarşısının alınması) deməkdir. Bir çox ölkələrdə rezidentlik artıq təqvim ili üzrə deyil,

yalnız vergi ili üzrə müəyyən edilir ki, bu müddət heç də hər zaman təqvim ili ilə üst-üstə düşməyə bilər.

Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxslərin mənfəətindən ,o cümlədən gəlirlərinin fərqli növlərindən vergilər haqqında birinci qanun 9 noyabr 1991-ci ildə imzalanmış sonra isə növbəti ilin 1 yanvarından qüvvəyə minmişdi. Qanuna görə mənfəət vergisinin ödəyiciləri aşağıdakı ödəyicilər hesab edilirdi:

a) təsərrüfat hesabında olub, azad balansla malik olan ,o cümlədən hüquqi şəxslər sayılan (Azərbaycan Respublikasının (AR) Milli Bankından savayı) müəssisələr, birliklər o cümlədən təşkilatlar, o cümlədən AR-nın ərazisində yaradılan həmçinin tamamilə xarici investora aid olan müəssisələr (xarici müəssisələr), respublika ,o cümlədən xarici hüquqi şəxslərin həmçinin də vətəndaşların iştirakı ilə yaranan müəssisələr, istehsal- təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan bir sıra beynəlxalq birliklər, o cümlədən respublika müəssisələrinin, birliklərinin, təşkilatlarının iştirakı vasitəsilə digər ölkələrin ərazisində yaradılan müəssisələrin Azərbaycan Respublikasının ərazisi daxilində yerləşən filialları;

b) istehsal- təsərrüfat hesabında olmayan, amma təsərrüfat ,o cümlədən digər kommersiya fəaliyyətindən gəlir əldə edən təşkilatlar, büdcə təşkilatlarından savayı;

c) təsərrüfat ,o cümlədən başqa kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan dünyanın beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları ;

d) respublika səhmdar kommersiya bankları, digər kommersiya bankları, sığorta ilə məşğul olan təşkilatlar, səhmdar cəmiyyətləri ,o cümlədən məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər, istehlak təşkilatları həmçinin onların ittifaqları, istehlak kooperasiyasının təşkilatları, birlikləri həm də müəssisələri, ictimai təşkilatlar,

onların müəssisələri, birlikləri o cümlədən təşkilatları, , kooperativlər, filialları həmçinin şöbələri;

Vergi Məcəlləsində əmlak – hər hansı bir daşınan yaxud daşınmaz əmlak, həmçinin maddi olmayan aktivlər, dövrüyyə vəsaitləri ,o cümlədən mülkiyyət hüququnun başqa obyektləri hesab olunur.

Əmlak vergisinin əsasını 24 mart 1995-ci ildə “Əmlak vergisi” barədə Azərbaycan Respublikasının qanunu təşkil edir.

İndiki dövrdə bu vergi növü ilə əlaqəli müddəalar öz təsdiqini Vergi Məcəlləsində tapır.

Əmlak vergisinin ödəyiciləri dedikdə fiziki həmçinin hüquqi şəxslər nəzərdə tutulur. Vergitutuma obyektləri: rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan və Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən binaların, həmçinin yerindən və istifadə edilib edilməməsindən asılı olmayaraq rezident fiziki şəxslərə məxsus avtonəqliyyat vasitələri, su və hava nəqliyyatı vasitələrinin dəyəri, müəssisələrin balansında olan avtonəqliyyat vasitələri, müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin: orta illik dəyəridir. Fiziki şəxslər əmlak vergisini bələdiyyə büdcəsinə, hüquqi şəxslər isə dövlət büdcəsinə köçürürlər.

1.3 Vergi sisteminin beynəlxalq təcrübəsi

Bildiyimiz kimi Azərbaycanın vergi sistemi müstəqillik qazandıqdan sonra təkmilləşdirilmiş və müasir şəraitə uyğunlaşdırılmışdır.

Son zamanlar Azərbaycanın vergi sisteminin modernləşdirilməsi ,o cümlədən təkmilləşdirilməsi, vergi xidmətlərinin daha müasir standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində mühüm işlər görülmüş, həmçinin də vergi quruluşu istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Bünövrəsi ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin başçılığı ilə qoyulan sonra möhtərəm Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilən səmərəli yüksək iqtisadi siyasət nəticəsində hazırda ölkəmizdə müasir vergi sisteminin əsası qoyulmuş və təkmilləşdirilməkdədir.

SSRİ dağıldıqdan sonra öz müstəqilliyini yenidən geri qaytaran Azərbaycan Respublikası üçün yeni müstəqil dövlətlər kimi ümumdövlət,o cümlədən də regional səviyyədə büdcə ilə bağlı problemlərin həll olunması,büdcə quruculuğu ,həmçinin də büdcələrarası münasibətlər məsələsi siyasi ,o cümlədən də iqtisadi planda həll olunması çox vacib olan məsələlərdən hesab edilirdi.Bildiyimiz kimi uzun illər SSRİ-nin tərkibində olan Azərbaycan Respublikası öz suverenliyi ilə yanaşı həm də, büdcə müstəqilliyini də itirmiş və təbii olaraq sonrakı 70 ilə qədər müstəqil büdcə quruculuğu işinə yiyələnmə bilməmişdir.Müstəqillik qazandıqdan sonra isə bu sahədə islahatların həyata keçirilməsi və beynəlxalq əhəmiyyətli müqavilələrin bağlanması bu sahənin inkişafına təkan verdi.Ötən illər ərzində ölkədə büdcə-vergi siyasətində nəzərəçarpan dəyişikliklər olsa da ,hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi büdcələrarası münasibətlər ,o cümlədən də fiskal mərkəzləşdirmə qarşı olan konsepsiyası mühüm aktualıq kəsb edir.

Xarici ölkələrin vergi sistemlərinin araşdırılması bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin vergitutma təcrübəsini, o cümlədən vergitutma mexanizmlərinin fəaliyyətinin, həmçinin inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarına nəzər yetirməyə imkan verir. Bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrin vergi sistemləri fərqli iqtisadi, siyasi ,o cümlədən də sosial amillərin təsiri nəticəsində inkişaf tapmışdır. Tətbiq edilən vergilərin sayına, strukturuna,c cümlədən yığılma üsullarına, dərəcələrinə, həmçinin digər əlamətlərinə görə həmin ölkələrin vergi sistemləri əhəmiyyətli dərəcədə bir-birindən fərqlənir. Lakin bütün bu vergi sistemlərinə məxsus ümumi bir cəhət var. Burada dövlətin vergi daxilolmalarının artırılması üçün yolların axtarılmasından ,o cümlədən də vergitutmanın başlıca prinsiplərinin tələblərinə cavab verən inkişaf etmiş optimal vergi sisteminin yaradılmasına təşəbbüs göstərilməsindən ibarətdir. Müasir ölkələr görə ən xarakterik cəhət iqtisadi mühitin fərqli sahələrinə dövlət müdaxiləsinin səviyyəsidir. Misal üçün , ABŞ-da belə müdaxilənin səviyyəsi aşağı,lakin İsveçdə yüksək, Yaponiya ,o cümlədən də Almaniyada isə belə ölkələrlə müqayisədə nisbətən demək olar ki, orta səviyyədədir.

Ümumiyyətlə şərti olaraq vergi siyasətinin üç əsas tipi götürülür: İlk tipə daha yüksək vergi yükü siyasəti (buna maksimal vergi siyasəti də deyirlər), bu vaxt dövlət daha yüksək vergi dərəcələri qoymaqla, vergilərin sayını qismən artırmaqla, o cümlədən də vergi güzəştlərini ixtisar etməklə vergi ödəyicilərindən lazimi qədər daha çox maliyyə vəsaitləri yığmağa çalışır.Belə vergi siyasəti ayrılıqda götürülmüş konkret vergi ödəyicisi həmçinin ümumiyyətlə cəmiyyət görə iqtisadi inkişafa demək olar ki, ümid yeri qoymur. Ona görə də belə siyasət, məhz fəvqəladə hallarda, misal üçün, iqtisadi böhranlar, müharibələr vaxtı həyata keçirilir. Bu siyasətin uzun müddət ərzində həyata keçirilməsi bir çox mənfə

nəticələrə gətirib çıxarmaq ehtimalı var. Bu vaxt müxtəlif səviyyəli dövlət büdcələrində vergi gəlirlərinin səviyyəsi azalır.

A.Biz Laffer əyrisini buna əyani misal kimi göstərə bilərik. A.Həmin nəzəriyyəyə görə ya daha yüksək vergi dərəcələri ,o cümlədən də çoxlu sayda vergi güzəştləri vergi ödəyicilərinə tətbiq edilməli, yaxud aşağı vergilər tətbiq edilməli həmçinin də vergi güzəştləri ləğv edilməlidir. Sonrakı variant daha münasibdir. Onunla yanaşı, gələcək zamanda kompaniyaya mənfəət, artıq həm də dövlətə vergi daxilolmaları gətirməli olan investisiya prosesləri vergi güzəştləri üçün istisnanın olması məqsədmüvafiqdir.

Vergi siyasətinin ikinci növü isə aşağı vergi yükü (buna optimal vergi siyasətində deyirlər) siyasətidir. Bu vaxt dövlət maksimum dərəcədə təkcə şəxsi fiskal maraqlarını deyil, o cümlədən də vergi ödəyicilərinin maraqlarını əsasən nəzərə alır. Bu cür siyasət tez bir vaxtda iqtisadiyyatın, əsasən, real sektorunun inkişafına şərait yaradır, belə ki, daha əlverişli vergi və investisiya mühitini təmin edir (digər ölkələrə nisbətən vergitutma səviyyəsi aşağı olur, xarici investisiya axını daha da sürətlənir və beləliklə, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyət- 16 liliq səviyyəsi artır). Sahibkarlıq subyektlərinə vergi yükü yumşaldılır, dövlətin sosial proqramları məhdudlaşdırılır, belə ki, büdcə gəlirləri azalır. Üçüncü tip – sosialyönümlü yüksək dərəcəli vergilər siyasəti. Bu siyasət həyata keçirilərkən dövlət kifayət dərəcədə yüksək vergilər tətbiq etməklə nəzərəçarpacaq sosial müdafiə proqramları işləyib hazırlayır. Bu zaman büdcə gəlirlərinin böyük hissəsi müxtəlif sosial fondların artırılmasına yönəldilir.

Müasir şəraitdə vergitutma sahəsində dünyada baş verən proseslər ,o cümlədən də bir çox dövlətlər tərəfindən, xüsusən də inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən islahatlar artıq göstərir ki, büdcənin vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin bu cür qarşılıqlı etibarlılıq ,o cümlədən partnyorluq

əsasında qurulması ən əhəmiyyətli hədəflərdən biridir. Həmçinin vergitutma sahəsində durmadan davam edən sürətli inkişaf vergi inzibatçılığının daha da təkmilləşdirilməsi, bununla belə, vergi ödəyiciləri tərəfindən dövlətin vergi qanunvericiliyinə rəyət etmə xərclərinin azaldılması üçün inkişaf edən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadənin i zərurətini yaradır.

Azərbaycan Respublikasında elektron auditinin tətbiqi ilə bağlı müasir dövrdə bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin elektron audit sahəsində təcrübəsi öyrənilir ,o cümlədən də bu sistemin tətbiqinə görə fəaliyyət planı hazırlanır. Təbii ki, bu artıq uzun sürən proses olacaqdır ,o cümlədən də onun həyata keçirilməsi üçün bir sıra işlər görülməlidir.

Bildiyimiz kimi vergitutma sahəsində əksər dünya ölkələri ilə yaradılan münasibətlərin əsas bir istiqaməti “Gəlir və əmlak vergilərinə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması və vergidən yayınmanın qarşısının alınması” sahəsində sazişlərin imzalanmasıdır. Təbii ki, bunun üçün də bir sıra vacib islahatların ,o cümlədən də sazişlərin həyata keçirilməsi prioritet məsələlərdən biridir. İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında beynəlxalq sazişlər əlverişli investisiya şəraitinin yaradılmasına və onu inkişafına birbaşa təsir göstərir, o cümlədən vergidən yayınma hallarının qısa zamanda qarşısının alınması məqsədilə dövlətin vergi orqanları arasında bir-birinə qarşılıqlı yardım göstərilməsi üçün bir çox imkanlar yaradır.

Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması barədə 1957-ci ildə bağlanmış müqavilədə vergilər barədə 10 bölmə vardır. Bu müqavilədə olan bölmələrdə vergi və vergitutma barədə beynəlxalq əhəmiyyətli məsələlər öz həllini tapmışdır. Belə qaydalar ticarətlə bağlı məsələlərə birbaşa təsir göstərən təkcə dolayı vergitutmaya aid edilir həmçinin də demək olar ki, bir sıra prinsiplərin şərhilə kifayətlənir.

Xüsusi şəraitdə üzv ölkələrdən idxal edilən məhsullardan yerli mallardan tutulan bir çox daxili vergilərdən yüksək dərəcədə vergi tutulması həmçinin eləcə də, ixrac vaxtı vergilər əvvəl tutulmuş məbləğdən çox yüksək olduğu halda geri ödənilməsi qadağan edilir.

İlk vaxtlar Avropa Birliyində bildiyimiz kimi vergiyığının iki mühüm sistemi mövcud idi. Birincisi kumulyativ sistem və ikincisi isə «Əlavə dəyər vergisi», bu söz ingilis dilli ölkələrdə «VAT» (Value – added tax) kimi ,lakin fransız dilli ölkələrdə isə TVA» (Taxe sur la valeur acouter) kimi tərcümə edilir. Bu cür vergi istehlakçıya yaxınlaşdığı istənilən mərhələdə təkrarən alınır, i yalnız istehsal həmçinin də satışın istənilən mərhələsində əlavə olunan dəyər (yəni kumulyativ sistemində olduğu kimi bu tam dəyər deyil)əsas vergitutma obyektı olur.

Qeyd edək ki, beynəlxalq vergi təcrübəsinə diqqət yetirsək görürük ki, inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətinin vergi sistemi yüksək dərəcədə inkişaf etmiş , o cümlədən təkmilləşdirilmişdir.Bir sıra ölkələrin vergi ,həmçinin əlavə dəyər vergisi təcrübəsinə diqqət yetirək. Deyə bilərik ki, son iki ilin dövlət büdcəsi qonşu, qardaş Türkiyə ilə müqayisə etsək ,bir sıra nüanslar ortaya çıxara bilərik. Araşdırmalara görə 2014-cü il ÜDM-si təqribən 1 trilyon 719 milyard lirə olan qardaş Türkiyənin büdcə xərcləri 436,3 milyard TL (təxminən 198 milyard dollar) olub. Bu göstərici Türkiyənin ümumi daxili məhsulun təqribi 25,3 faizini təşkil etməkdədir. Müqayisədə büdcə xərclərinin hər iki ölkədə adambaşına düşən hissəsi Türkiyədə 2650 dollar , lakin Azərbaycanda isə 2700 dollar məbləğindədir.

Belə qənaətə gələ bilərik ki, artıq demək olar ki, iki ildir dövlət büdcəsindən adambaşına düşən hissə Türkiyədən çoxdur. Habelə Azərbaycanın xarici borcu Ümumi Daxili Məhsulunun demək olar ki, 6-7 faizini təşkil etməsi , o cümlədən həmin borcların uzun müddətli həm də güzəştli olması artıq müsbət amillərdəndir.

Lakin Türkiyə büdcəsinin yarından artığı demək olar ki, istehlak vergiləri təşkil etməklə 86 faizi vergi ,o cümlədən rüsumlarla formalaşması vacib bir müsbət faktordur. Həmçinin ,ixracının əksər hissəsinin hazır formada məhsul olması ixracının təqribi 90 faizindən artığının neft məhsulları olan Azərbaycan Respublikası ilə müqayisədə müsbət faktordur.

Azərbaycan hazırkı büdcə həcmi qorumaqla qismən büdcənin yarısını təşkil edən Dövlət Neft Fondu transfertlərini aşağı salmalıdır. Belə mühitə qeyri neft sektorunun yüksək inkişafın təmin etməklə nail olmaq olar.

Həmçinin Türkiyədə büdcə xərclərinin demək olar ki, yarından çoxunu təşkil edən elm, təhsil ,o cümlədən səhiyyə xərcləri Azərbaycanla müqayisədə təqribi 3 dəfə yüksəkdir. Elmə həmçinin təhsilə sərf edilən hər bir dollar xərc, bir neçə ilə artıq 3-5 dollar gəlir gətirir. Beləliklə dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələri Ümumi Daxili Məhsulunun 2-3 faizini elmə, gəlirin 6-7 faizini təhsilə sərf etməsi təcrübəsini səmərəli xərclənmək şərti ilə ölkəmizdə də tətbiq etmək olar.

ALMANİYA

Almaniyada əlavə dəyər vergisinin standart dərəcəsi 19% təşkil edir. Bir sıra mal, o cümlədən də xidmətlərə münasibətdə 7% ilə 0% dərəcələr tətbiq edilir, məsələn yeyinti məhsulları, bitkilər həmçinin heyvanlar, mədəni yerlərə giriş haqları ,o cümlədən sənişin daşıma xidmətləri, bir çox gəmilərin ,o cümlədən təyyarələrin alınması, idxalı həmçinin əldə edilməsi, hava nəqliyyatı ilə

sərnişinlərin beynəlxalq daşınması, Avropa Birliyi rezidenti olmayan şəxslərə edilən maliyyə xidmətləri ,o cümlədən də malların ixracı (0%).

AVSTRİYA

Avstriyada əlavə dəyər vergisinin standart dərəcəsi 20%-dir. Burada yeyinti məhsulları, sərnişin daşınması, mehmanxana xidmətləri, o cümlədən yaşayışa görə nəzərdə tutulmuş şəxsi əmlakın icarəyə verilməsi həmçinin mədəni xidmətlər üçün əlavə dəyər vergisi 10% dərəcə, malların ixracı, o cümlədən də təchizatı, idxalı, təmiri həmçinin bir sıra gəmi və təyyarələrin istismarı, bütün sərnişinlərin hava və su ilə beynəlxalq daşınmasına münasibətdə isə əlavə dəyər vergisi 0% dərəcə ilə tətbiq olunur. Avstriyada "Fərmerlərin vahid dərəcə layihəsinə" görə "xüsusi dərəcə" vardır: uyğun kənd təsərrüfatı mallarının həmçinin xidmətlərin təchiz edilməsinə görə 12% dərəcə tətbiq olunur. Burada maliyyə xidmətləri, sığorta xidmətləri, o cümlədən daşınmaz əmlakın lizinqi yaxud 510 icarəsi təhsil, sağlamlıq həmçinin də sosial təminat kimi bir sıra malların təqdim edilməsi ,o cümlədən də xidmətlərin göstərilməsi əlavə dəyər vergisindən azaddır.

BOLQARISTAN

Bolqarıstanda əlavə dəyər vergisinin standart dərəcəsi 20%-dir. Bolqarıstanda turizm proqramının tərkib hissələrindən olan mehmanxana xidmətləri (7%), həmçinin malların ixracı ,o cümlədən də ölkə daxilində təqdim edilməsi ,ölkədə malların ,sərnişinlərin beynəlxalq daşınması , həmçinin beynəlxalq daşınmanın tərkib hissəsi olan mal həmçinin xidmətlərin daşınma prosesləri, həm də yanacaq doldurma üçün malların göndərilməsi ,o cümlədən beynəlxalq daşınma zamanı istifadə edilən təyyarə ,gəmilər, həmçinin təyyarə , o cümlədən gəmilərin

tikilməsi, sonrakı təmiri, formasının dəyişdirilməsi, hissələrinin birləşdirilməsi, həmçinin avadanlıqlarla təchiz edilməsi, həm də daşınması ,o cümlədən məhv edilməsi (0%) daha aşağı dərəcələrlə əlavə dəyər vergisinə cəlb edilir. Bəzi malların təqdim edilməsi ,o cümlədən xidmətlərin göstərilməsi əlavə dəyər vergisindən azaddır, məsələn sağlamlıq, sosial, təhsil həmçinin də mədəni xidmətlər, torpaq və bir sıra şərtlərlə köhnə binaların üzərindəki əmlak hüquqlarının başqa şəxsə təqdim edilməsi, o cümlədən də maliyyə, sığorta ,poçt xidmətləri.

Cədvəl 1.2.

**Avropa İttifaqına daxil olan bəzi ölkələrdə
əlavə dəyər vergisinin səviyyəsi**

	Ölkələr	ƏDV-nin daxil edildiyi il	Vergi gəlirlərində ƏDV-nin payı, %	ÜDM-də ƏDV-nin payı, %	ƏDV-nin standart dərəcəsi
1	Avstriya	1973	21,7	9,1	20
2	Belçika	1971	16	7,5	21
3	Böyük Britaniya	1973	14,7	5,7	17,5
4	Yunanıstan	1987	14,9	5,3	18
5	Danimarka	1967	20,6	9,9	25
6	İrlandiya	1972	21,3	8,4	21
7	İspaniya	1986	13,9	3,9	16
8	İtaliya	1973	15,1	6,2	19
9	Lüksemburq	1970	13	5,4	15
10	Hollandiya	1969	15,7	6,2	17,5
11	Portuqaliya	1986	13,3	4,3	17
12	Finlandiya	1994	-	-	22
13	Fransa	1968	19,9	9	18,6
14	Almaniya	1968	16,9	6,3	16
15	İsveç	1969	13,4	6,8	25

Cədvəldən gördüyümüz kimi, Avropa İttifaqı ölkələrində birbaşa vergilərin uyğunlaşdırılması sahəsində görülən işlərə baxmayaraq hələ ki, məqsədlərinin istənilən səviyyəsini əldə edə bilməmişlər. Məsələn ilk növbədə İttifaqa daxil

edilən ölkələrin hamısında ayrı-ayrılıqda aparılan, o cümlədən ümumilikdə İttifaqda reallaşdırılan iqtisadi siyasətin məqsədləri arasında olan ziddiyyətlərlə izahı mümkündür.

Cədvəl 1.1

Avropa İttifaqına daxil olan bəzi ölkələrdə şirkətlərin mənfəət vergisinin və fərdi gəlir vergisinin maksimal dərəcələri

	Ölkələr	Şirkətlərin mənfəət vergisinin maksimal dərəcəsi, %	Fərdi gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi, %
1	Avstriya	30	50
2	Belçika	$39+3\%=40,17$	55
3	Böyük Britaniya	33	40
4	Yunanıstan	35	45
5	Danimarka	34	63
6	İrlandiya	38	48
7	İspaniya	35	56
8	İtaliya	36	50
9	Lüksemburq	$33+4\%=34$	50
10	Hollandiya	35	60
11	Portuqaliya	36	40
12	Finlandiya	28	61
13	Fransa	33,33	56,8
14	Almaniya	40	48,5
15	İsveçrə	28	35,7

1.4 Bütçə gəlirlərinin formalaşması və idarələnməsində maliyyə siyasətinin rolu və əhəmiyyəti

Maliyyə siyasəti hər şeydən qabaq müəyyən bir iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün maliyyədən istifadə olunmasının xarakterizə edir. Dövlət, əsasən makroiqtisadi məqsədlərinə (buraya iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi, o cümlədən iqtisadi artım inkişafının reallaşdırılması) nail olmaq üçün maliyyə vəsaitlərindən istifadə edir. Burada dövlət gəlirlərinin artırılması, o cümlədən də bütçə tarazlığı iqtisadi artıma doğru aparıcı əsas vasitələrdir, həmin vasitələrin təmin olunması isə artıq maliyyə siyasətinin əsas vəzifələrindən hesab olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlət maliyyə siyasətinin ən mühüm subyekti kimi çıxış edir. Bildiyimiz kimi, maliyyə siyasətinin əsas tərkib hissələri fiskal (bütçə-vergi), o cümlədən pul-kredit siyasəti , gömrük siyasəti , qiymət siyasəti, valyuta siyasəti və beynəlxalq maliyyə siyasətidir.

İlk öncə biz fiskal siyasətdən danışacağıq. Fiskal siyasət dedikdə mahiyyət etibarilə biz vergi-bütçə münasibətlərini, digər tərəfdən , bütçənin formalaşdırılması siyasətini nəzərdə tuturuq. Fiskal siyasət anlayışı müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə demək olar ki, çox istifadə olunan anlayışlardandır. Fiskal siyasət bəzi vəziyyətlərdə elə maliyyə siyasəti anlamında da işlədilir. Lakin bu siyasət maliyyə siyasətinin müəyyən bir hissəsini əks etdirdiyi üçün tam olaraq onu ifadə edə bilmir.

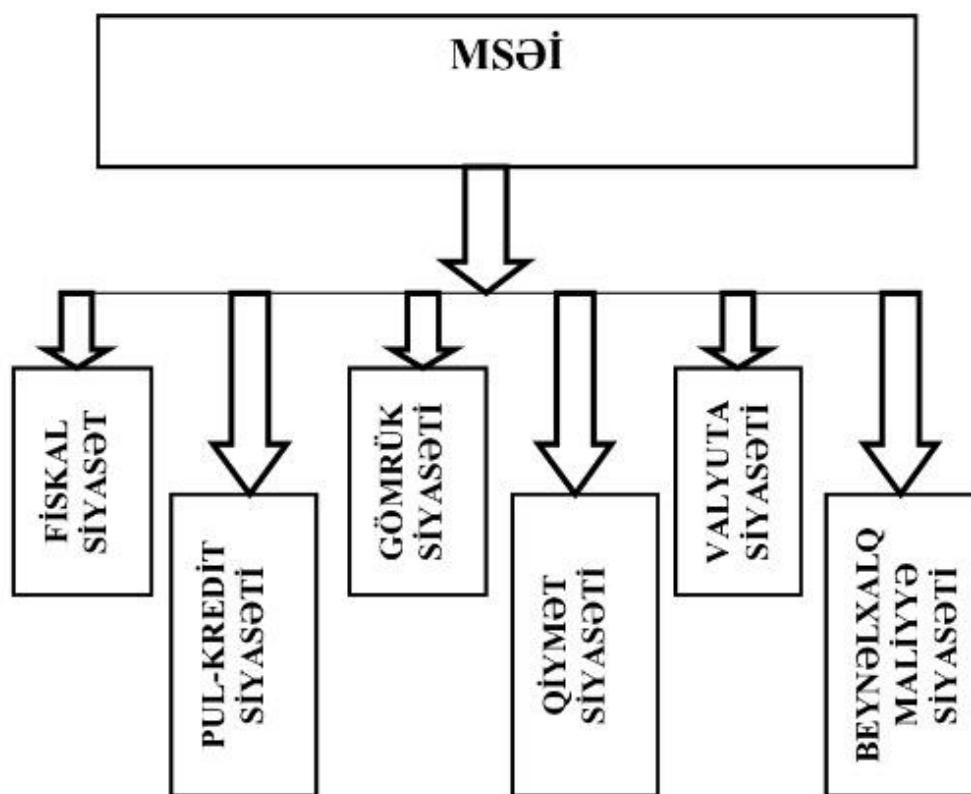
Maliyyə siyasətinin əsas tərkib hissələrindən olan bütçə-vergi siyasəti bütçə gəlirlərinin , o cümlədən xərclərinin formalaşmasının kəmiyyət xüsusiyyətlərinin , o cümlədən əsas vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin də dövlət borcunun idarə edilməsi üçün dövlətin məqsədyönlü iqtisadi fəaliyyəti kimi iqtisadi siyasətin mühüm alətlərindən biridir. Bütçə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri dedikdə bütçə daxilolmalarının toplanması, bütçə kəsirinin , o cümlədən dövlət

borclarının idarə olunması ilə bağlı məsələlər nəzərdə tutulur. Büdcə-vergi siyasətinin səmərəliliyi göstərilən istiqamətlərə görə icraedici hakimiyyət orqanlarının iqtisadi fəaliyyət nəticələri kimi qiymətləndirilməlidir. Reallaşdırılan vergi-büdcə siyasəti əsasən inflyasiyanın aşağı səviyyəsinin , o cümlədən kredit bazarında mümkün qədər aşağı faiz dərəcələrinin saxlanılmasını lazımi qədər təmin edən, həmçinin özəl bölmənin maliyyələşdirilməsini artımını təmin edən dövlət xərclərinin məhdudlaşdırılmasına əsaslanmalıdır.

Məsələn, iqtisadiyyatda uzunmüddətli dövrdə işsizlik hökm sürür, bununla belə əhalinin gəlirləri gündən – günə getdikcə azalır. Buradan da aydın olur ki, bu vaxt vergilər hesabına büdcəyə gəlirlər azalacaqdır. Həmin vaxt hökumət, büdcəni tarazlaşdırmaq üçün çalışacaq ki, ya vergi dərəcələrini qaldırsın, yaxud da dövlət xərclərini ixtisar etsin, ya da bir-biri ilə əlaqələndirsin. Lakin bunlar artıq ümumi tələbin daha çox azalmasına səbəb ola bilər.

Bildiyimiz kimi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin , o cümlədən suverenliyinin qorunması məqsədilə ölkənin gömrük sərhədlərinin müdafiəsi, həmçinin qaçaqmalçılıq hallarının qarşısının alınması, digər tərəfdən idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi, o cümlədən büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması məsələləri gömrük siyasəti ilə tənzimlənir.

Maliyyə siyasətinin nəticəsi həmin vaxt böyük olur ki, bu siyasət ictimai inkişafın tələbatlarını, həmçinin də, cəmiyyətin ümumi əhali qruplarının mənafeyini, həm də konkret tarixi şəraiti ,o cümlədən dövrün xüsusiyyətlərini nəzərə alsın. İlk öncə dövlətin maliyyə siyasəti ən əsası cəmiyyətin maddi bazasından təşkil olunmuş maliyyə resurslarının maksimum mümkün olan həcmnin formalaşmasına yönəldilməlidir.

Maliyyə siyasətinin əsas tərkib hissələri

Valyuta siyasəti dedikdə dövlətin daxili valyuta bazarında reallaşdırılan xarici valyuta ilə əməliyyatların, o cümlədən xarici valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi sahəsində apardığı daxili və xarici məqsədyönlü iqtisadi siyasətdir. Valyuta siyasəti mərkəzi bank ,o cümlədən digər maliyyə-kredit təşkilatları kimi mərkəzi hökumət orqanları tərəfindən realizə edilir. Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi pul-kredit siyasəti ölkə daxilində makroiqtisadi stabilliyin təmin olunmasına, o cümlədən ölkənin əlverişli beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin daimi saxlanmasına yönəldilir. Dayanıqlı makroiqtisadi sabitlik ,o cümlədən aşağı inflyasiya davamlı iqtisadi inkişafın həmçinin əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinin vacib şərtləridir. Valyuta siyasəti tədiyə balansının mənfi olmayan saldoya çatması üçün aparılan qlobal maliyyə siyasətinin tərkib hissəsidir. Burada dövlət valyuta siyasətinin mühüm elementləri kimi, valyuta ,o cümlədən valyuta intervensiyasından həmçinin məhdudiyyətlərindən istifadə edir.

Biz bilirik ki, dövlətin maliyyə siyasəti onun investisiya siyasəti ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır.

Dövlətin investisiya siyasəti –dövlətin maliyyə siyasətinin əsas tərkib hissələrindən olub, o cümlədən dövlətin investisiya fəaliyyətini maliyyələşdirməyə öz münasibətini ifadə edir. İntestisiya siyasəti, birincisi, investisiyanın məqsədini həmçinin istiqamətini; ikincisi investisiya fəaliyyətinin davamlı olaraq dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin formasını müəyyən edir.

Dövlətin investisiya siyasətinin ən mühüm məqsədi investisiya fəaliyyəti üçün vacib olan maliyyə resurslarının səfərbər olunması, investisiya fəallığının

aşağı düşməsinə mane olunması, əsaslı vəsait qoyuluşunun səmərəliliyinin daha da yüksəldilməsindən ibarətdir.

İnvestisiya siyasəti demək olar ki, həm dövlət investisiyasının maliyyələşdirilməsini ,o cümlədən həm də şəxsi vəsaiti hesabına əsaslı tikintini reallaşdıran xüsusi investisiyalara həmçinin müəssisələrə münbit investisiya şəraiti qurmaqdan ibarətdir.

II Fəsil. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcə gəlirlərinin formalaşması və idarəolunmasının xüsusiyyətləri və maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

2.1 Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcə gəlirlərinin formalaşması və idarəolunmasının müasir problemləri

Müasir dövrdə inkişaf edən bazar iqtisadiyyatı şəraitində xalq təsərrüfatının idarə olunması əsas məsələlərdən hesab olunur. Azərbaycan Respublikasında müstəqillik qazandıqdan sonra yeni idarəetmə strukturlarının yaranması ilə bağlı olaraq „nəzarətin bütünlüklə yenidən qurulması „o cümlədən daha da gücləndirilməsi üçün tədbirlərin işlənilib hazırlanması mühüm məsələlərdən hesab olunur.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən az sonra müstəqil büdcə formalaşdırmağa başlamışdır. Lakin, həm Qarabağ müharibəsi həmçinin iqtisadi strukturunun qurula bilməməsi artıq bu prosesi biraz ləngitmişdir. Bildiyimiz kimi əsrin müqaviləsi imzalandıqdan sonra, habelə ölkədə münbit investisiya şəraitinin yaranması ölkənin iqtisadi inkişafına kömək etmişdir. Lakin, həmin illərdə Azərbaycan Dövlət büdcəsini demək olar ki, dünyanın inkişaf etmiş , yaxud inkişaf etməkdə olan ölkələri ilə müqayisə etmək tez idi. Artıq 1993 ildən başlayaraq demək olar ki, hər il özündən əvvəlki ilə görə mühüm dərəcədə artırılan dövlət büdcəsi artıq son iki ildə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin dövlət büdcəsi sıfından sayıla bilər. Ölkəmizdə neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması ölkənin maliyyə imkanını nəzərəcarpacaq dərəcədə artırmışdır. Azərbaycanın 2014-cü ilə görə dövlət büdcəsinin ümumi gəlirləri 18 384 mln. manat, o

cümlədən xərcləri 20 063 mln. manat məbləğində proqnozlaşdırılır. Büdcə gəlirlərinin quruluşunda 9,337 mlrd. manatı ölkəmizin Dövlət Neft Fondundan transferlər, habelə 7,102 mlrd. manatı Vergilər Nazirliyi, o cümlədən də 1,510 mlrd. manatı ölkənin Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabına , 0,4 mlrd. manatı dövlətin büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən gəlirlər, yerdə qalanı isə digər gəlirlərin payına düşür.

Büdcə sisteminin bölüşdürücü və nəzarət kimi əsas funksiyaları var. Dövlət büdcəsinin bölüşdürücü , həm də nəzarət funksiyaları bir-birilə bağlıdır. İstənilən bölgü nəzarətsiz həyata keçirilmir, burada pul vəsaitləri ayrı-ayrı istiqamətlərə yönəldildikdən sonra onun sırf öz təyinatına münasib qənaətlə xərclənməsinə ciddi nəzarətolunur. Həmin funksiyalar isə dövlət büdcəsinin mahiyyətini özündə ehtiva edir və iqtisadiyyatın əksər sahələri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Həmin funksiyalar əsas etibarilə bölgü ,o cümlədən nəzarət funksiyası kimi qəbul edilir. Bütün bunlar birlikdə bütöv dövlət büdcəsi mexanizmini əks etdirir. Dövlət demək olar ki, büdcə mexanizmi ilə özünün əsas sosial- iqtisadi məsələlərini asanlıqla həll edir, maddi istehsal , o cümlədən qeyri-istehsal sferasının inkişaf etdirilməsində vacib rol oynayır.

Qeyd edək ki, dövlət büdcəsinin mühüm əlamətlərindən biri planlamadır ki, o da öz növbəsində özünü proqnozlaşdırma ,o cümlədən tarazlıq şəklində özünü göstərir. Dövlətin büdcə proqnozlaşdırması gələcək dövrdə artıq dövlət bölməsinin pul mənbələrinin həm də xərclərinin nə qədər həmçinin necə olacağı haqqında büdcə köməkliyi ilə irəli sürülür. Dövlətin büdcə proqnozları dövlətin fəaliyyətinin normal təmin edilməsində fərqli mənbələrin pul vəsaitlərinin qiymətləndirilməsidir. Buradan nəticə çıxararaq deyə bilərik ki, dövlət büdcəsi vasitəsilə bəzi proqnozlarla gələcək dövrdəki büdcə göstəricilərini funksional olaraq düzgün bölüşdürmək həmçinin dəyərləndirmək, qismən də olsa onları həyata keçirmək olar.

Həmin proqnozlar dövlət xidmətlərinin bütövlükdə pul vasitələri ilə maliyyələşdirilməsinin artıq necə olacağı həmçinin də həmin maliyyələşdirmənin necə həyata keçiriləcəyi haqqında xəbər verir. Bütün proqnozları iqtisadi baxımdan əsaslandırmaq ,o cümlədən iqtisadiyyatın dövlət bölməsinə ayrılacaq məqsədli vəsaitlərin tam ölçülərini həm də bunun səmərəli şəkildə istifadə olunmasını müəyyənləşdirmək mümkündür. Nəticə etibarilə, proqnozlaşdırma büdcə siyasətində önəmli çəkiyə malik ən vacib bölmələrdən biridir.

Proqnozlaşdırma – son illərin 25 əsas makroiqtisadi göstəricilərinə dayanaraq gələcək zamanda büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsini həm də iqtisadiyyatın dirçəlişinə, o cümlədən əhalinin sosial rifahının inkişafına, habelə təhsilə, elmə, müdafiəyə sərf edilən vəsaitlərin keçmiş illərlə normal şəkildə müqayisə edilməsini təmin edən mühüm prosesdir. Məhz həmin proses bazar iqtisadiyatı şəraitində dövlət büdcə siyasətinin daima yeniləşdirilməsinə görə bir sıra ölkələrdə tətbiq edilir.

Büdcə tarazlığı - dövlət büdcəsi daxilində mövcud gəlir həm də xərclərin balansını nəzərdə tutur.Situasiya birinci özünü büdcə proqnozlaşdırılarkən göstərir.Balanslı büdcə tarazlığı iqtisadi tarazlığa əldə etmək üçün istifadə edilə bilər. Bu büdcə tarazlığı tam iqtisadi tarazlığı təmin etməyə doğru yönəlmirsə, o zaman bu siyasət əhəmiyyətini itirir. Yəni ki, dövlət istənilən iqtisadi tədbiri büdcə köməkliliyi ilə həyata keçirir. Ümumiyyətlə tarazlığa malik olan ölkələrdə mühüm büdcə problemləri sadə olur ,o cümlədən həmin problemlərin həlli yolları da demək olar ki, asan mümkün olur. Dövlət büdcəsi artıq dövlət maliyyəsinin demək olar ki, təxmini 60-70%-ni özündə birləşdirir. Müasir zamanda dövlət büdcəsinin daxilolmaları üçün şəffaflığın artırılmasını təmin edən əsas qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində vacib işlər davam etdirilir.Dövlətin büdcə qanunvericiliyinə uyğun olaraq büdcə-vergi sisteminə daxil edilən bütün büdcə növləri sabit ,o cümlədən ardıcıl daxil edilən gəlir mənbəyinə malik

olmalıdır. Buna görə dövlət büdcəsinə daxil olan bütün daxilolmalar qanunvericiliyə görə büdcə həlqələri arasında düzgün bölüşdürülür. Həmin məqsədlə bu büdcə həlqələri zəruri gəlir mənbəyi əsasında təmin edilməklə, bütün regionun sosial-iqtisadi inkişafına görə lazımi miqdarda maliyyə vəsaiti müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının daxilində qanunvericiliklə müəyyən olunmuş tədiyyələrə görə daxilolmaların dövlət büdcəsi ,o cümlədən digər büdcələr arasında bölgüsü bütün regionların inkişaf proqramları öncədən nəzərə alınmaqla, hər ildə qəbul edilən dövlət büdcəsi haqqında qanuna uyğun tənzimlənir.Ümumiyyətlə dövlətin büdcə gəlirləri müəyyən prinsiplərə uyğun paylanır.İlk olaraq həlqələr arasında büdcə gəlirlərimizin hansı prinsiplərə uyğun paylandığına diqqət yetirək.

- istənilən büdcənin xərcləri səviyyəsində maliyyə gəlirləri ilə təmin edilməsi;
- büdcənin gəlirlər sisteminin uyğun ərazinin iqtisadi inkişafından asılı olaraq oranın gəlirləri hesabına formalaşması;
- büdcələrin düzgün balanslaşdırılmasına nail olunması.
- müvafiq ərazinin iqtisadi inkişafına müvafiq olaraq büdcənin təminatı;

Artıq bizə məlumdur ki, büdcə gəlirləri müxtəlif mənbələrdən formalaşır. Dövlət gəlirləri sisteminin mühüm tərkib hissəsi hesab edilən büdcə gəlirləri dövlətin əsas maliyyə ehtiyatlarını özündə cəmləşdirir. Demək olar ki, büdcə gəlirlərinin yaradılması vacib dövlət tədbirlərini həyata keçirilməsinə görə ərazi, sahə ,o cümlədən məqsədli təyinatı üzrə formalaşdırılır.

Dünyada 2014-cü ilin ortalarından başlayaraq artıq dünya bazarlarında neftin qiymətinin sürətli ucuzlaşması ölkənin valyuta gəlirlərinin tamammilə azalmasını, o cümlədən müəyyən çətinliklərin meydana çıxmasına şərait yaratdı. Yaranmış bu vəziyyətdən ən qısa zamanda can qurtarmağın tək düzgün yolu ölkə

iqtisadiyyatının əsası olan qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafına köməklik idi. Həmin islahatlar neftin qiymətlərinin xeyli yüksək olduğu zamanda aparılırdı habelə onların nəticəsi olaraq iqtisadiyyatda artıq real sektorun payı burada 70 faizə yaxınlaşmışdır. Amma yeni vəziyyətdə islahatların sürətini o səviyyədə artırmaq lazım idi ki, bu real sektorda ən qısa müddətdə inqilabi dəyişikliklər baş versin.

Təbii ki, hər bir ölkənin özünəməxsus büdcə gəlirləri təsnifatı mövcuddur. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu gəlirlərin mövcud olan təsnifatı ilə inkişaf etmiş ölkələrin dövlət gəlirlərinin təsnifatı arasında müəyyən uyğunsuzluq mövcud olduğundan, bu artıq ölkələrarası məlumatların müqayisəsində, həmçinin həmin bu məlumatların beynəlxalq dərəcəli maliyyə qurumlarına təqdim edilməsində bir çox anlaşılmazlıqlar yaranır. Məhz buna görə də, dövlətin gəlirlərin təsnifatına görə ölkəmizin əsas iqtisadi göstəricilərinin digər ölkələrin uyğun göstəriciləri ilə müqayisə edilməsinə görə nöqsanlar tamamilə aradan qaldırılmalıdır. Adətən, dövlətin büdcə gəlirlərinin təsnifatı dedikdə, vergilərdən daxilolmalar, o cümlədən sosial ayırmalar, qrantlar habelə, digər gəlirlərdən ibarət dörd mühüm kateqoriyaya bölünür. Mövcud olan təsnifatda gəlirlər əsasən, xüsusi spesifik xüsusiyyətlərinə, o cümlədən fərqli vergi dərəcələri, mülkiyyət növləri, habelə vergi orqanlarında qeydiyyatı alınma növü və sair nəzərə alınmaqla, həmçinin vergi ödəyiciləri üzrə təsnifatlaşdırıldığından, həmin vergi dərəcələrinə əlavə həm də dəyişikliklər edildikdə, belə qaydaların həyata keçirilməsinə çox vaxt tələb olunur. Ona görə də, gəlirlərin təsnifatında uyğun qanunvericilik aktlarında ola biləcək müəyyən dəyişikliklər maksimum dərəcədə diqqətlə nəzərə alınmalıdır. Dövlət gəlirlərinin, o cümlədən vergi sisteminin əsas tərkib hissəsini təşkil edən dövlət vergiləri qanuna müvafiq olaraq Vergi Məcəlləsinə uyğun müəyyən edilən həm də ölkənin bütün ərazisində demək olar ki, ödənilməli olan vergiləri bütövlükdə əhatə edir. Ölkədə dövlət vergilərinin növləri, habelə

vergiqoyma obyektləri, imtiyazların növləri həmçinin dərəcələri, vergilərin ödənilməsi qaydaları ,o cümlədən onların büdcə yaxud büdcədən kənar fondlara məbləğin hesablanması dövlət icra strukturlarının uyğun aktlarına əsasən tətbiq edilir. Həmin aktlara əsas qərarlar, əmrlər, sərəncamlar, habelə qaydalar, təlimatlar ,o cümlədən əsasnamələr daxildir. Respublikamızda indi tətbiq edilən vergilərə birbaşa olaraq fiziki şəxslərdən gəlir vergisi, həmçinin hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi,o cümlədən hüquqi şəxslərin torpaq vergisi,habelə hüquqi şəxslərin əmlak vergisi, həm əlavə dəyər vergisi, aksizlər, mədən vergisi, yol vergisi həm də sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi növü aiddir. Göstərdiyimiz vergilərin bir neçəsi tənzimləyici büdcə gəlirlərinə birbaşa aid edilir. Tənzimləyici gəlirlər uyğun normativlər əsasında müəyyən maliyyə ili üçün olan dövlət büdcəsinin bələdiyyə büdcələrinə ya növbəti və ya uzun müddətə məqsədli ayırdığı 30 maliyyə vəsaitidir. Eyni zamanda büdcənin tənzimləyici əsas gəlirlərinə həm də transfert ödənişləri daxildir. Büdcə gəlirləri demək olar ki, iqtisadi əlaqələri ehtiva etməklə bütün özəl mülkiyyətdən olan müəssisə, o cümlədən təşkilatlar və əhalinin gəlirləri hesabına ölkənin büdcəsini formalaşdırır. Həmin bu iqtisadi əlaqələr müəssisə, habelə təşkilat həm də əhalinin dövlət büdcəsi gəlirlərinə müxtəlif növ tədiyyələr ödənilməsində özünü biruzə verir.

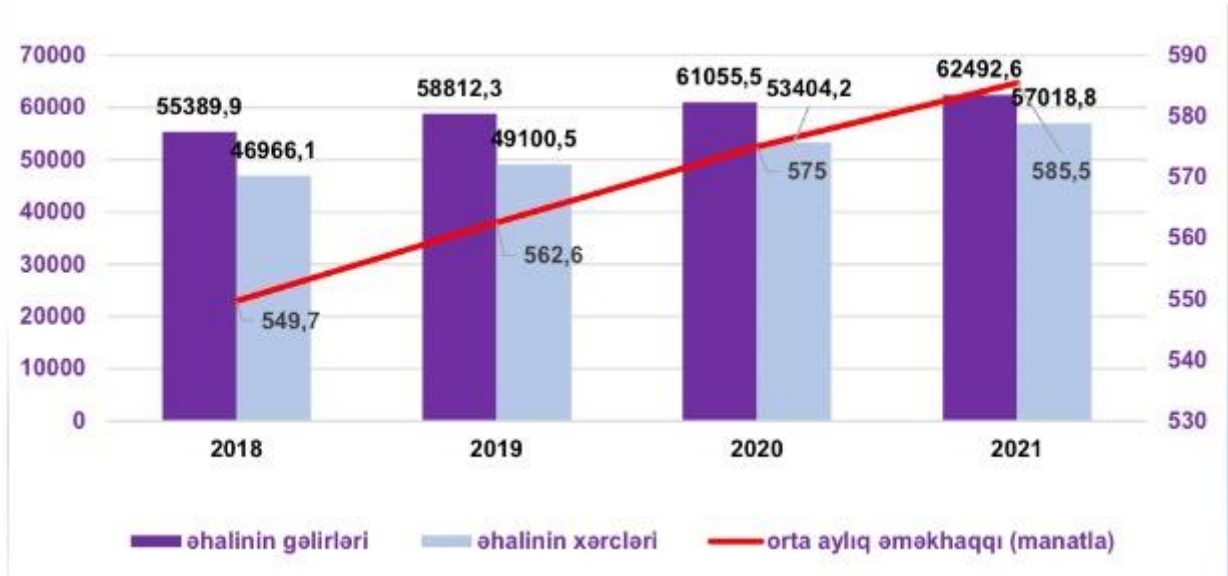
2.2 Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcə gəlirlərinin dinamikasının və mövcud vəziyyətinin təhlili

Azərbaycan Respublikası qeyri-neft sektoru üzrə dövlət büdcə gəlirlərinin artırılması müasir dövrün prioritet məsələlərindən biridir.

Büdcə gəlirlərinin 2018-2021-ci illərə görə əhalinin gəlirləri,xərcləri,o cümlədən də ortaəməkhaqqı üçün proqnozlaşdırılan göstəricilərinə diqqət yetirək.Qrafikdən də gördüyümüz kimi hər il ərzində müəyyən miqdarda artım müşahidə olunur.Növbəti il üçün ortaaylıq əməkhaqqını keçən il ilə müqayisə etsək görürük ki, 0,5 faiz artaraq gələn il üçün 549,7 manat olacağı gözlənilir. Artıq 2018-ci il üçün əsas kapitalla yönəldiləcək investisiyaların miqdarı 15,9 milyard manat gələn il üçün proqnozlaşdırılır ki, onun da təxmini 51,5 faizi daxili investisiyaların, yerdə qalan 48,5 faizi isə qoyulan xarici investisiyaların payına düşür.

Ümumi investisiyaların təxmini 9,5 milyard manatının qeyri-neft sektoruna, yerdə qalan 6,4 milyard manatının neft sektoruna yönəldilməsi planlaşdırılır.Artıq demək olar ki, 2018-ci ildə qeyri-dövlət investisiyalarının miqdarı 9,1 milyard manat olmaqla, beləliklə ümumi investisiyaların 57,2 faizini,o cümlədən dövlət investisiyalarının miqdarı 6,8 milyard manat olmaqla, ümumi investisiyaların təxmini 42,8 faizini təşkil edəcəyi gözlənilir.

2018-2021- ci illər üçün sosial göstəricilər

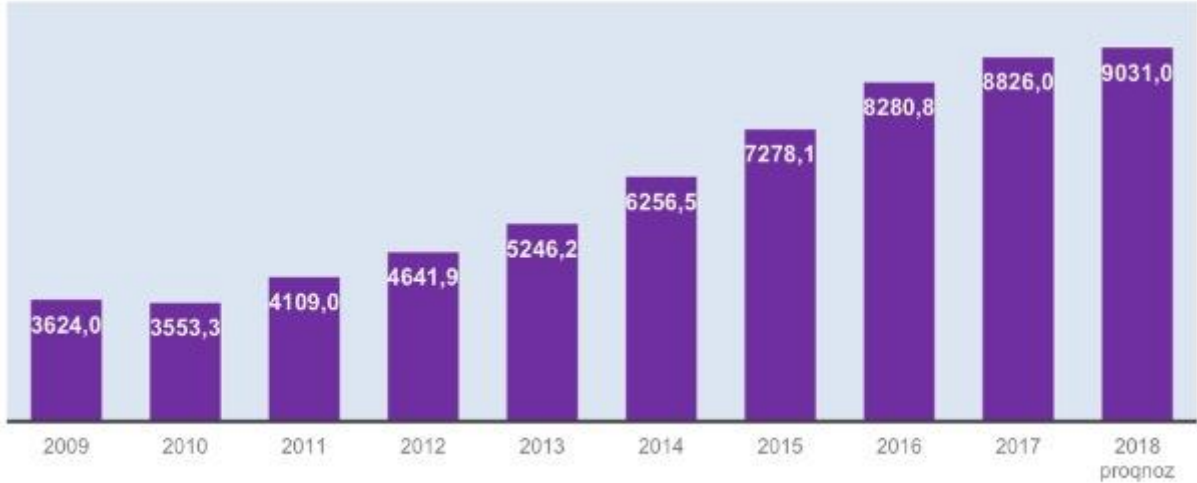

Vergi orqanlarının köməkliyi ilə neft sektoru üzrə gəlirlərdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (ADRNS) üzrə büdcə gəlirləri təxminən 1380,0 milyon manat ,o cümlədən Azərbaycan Beynəlxalq Əməkdaşlıq Şirkəti (ABƏŞ) üzrə xalis mənfəət vergisi 500,0 milyon manat proqnozlaşdırılır ki, bu da artıq vergi orqanları tərəfindən həmin neft sektoru üzrə daxilolmaların uyğun olaraq 73,4 ,habelə 26,6 faizini təşkil etməklə bu ilin proqnozu ilə müqayisə etsək ARDNŞ üçün 15,0 milyon manat, ABƏŞ üçün isə 25,0 milyon manat artıqdır.Qeyri-neft sektoru üzrə büdcə daxilolmalarının dövlət büdcəsi daxilolmalarında xüsusi çəkisi 44,9 faiz yaxud 9031,0 milyon manat proqnozlaşdırılır ki, bu da artıq 2017-ci ilin təsdiq olunmuş büdcə proqnozu ilə müqayisə etsək ,205,0 milyon manat ,yaxud 2,3 faiz çoxdur.

Bildiyimiz kimi büdcə gəlirlərinin böyük hissəsini qeyri-neft sektoru üzrə daxilolmalar təşkil edir.Qeyri-neft sektoru üzrə büdcə daxilolmalarının 66,7 faizini (6027,0 milyon manat) vergi orqanlarının yolu ilə daxilolmalar, 26,9 faizini

(2430,0 milyon manat) Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən daxilolmalar, o cümlədən 6,4 faizini (574,0 milyon manat) isə digər daxilolmalar təşkil edir.

Qeyri-neft büdcə daxilolmalarının dinamikası (mln.manatla)

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə 2018-ci il üçün proqnozlaşdırılan daxilolmaların 76,2 faizi yaxud 6027,0 milyon manatı qeyri-neft sektorunun, o cümlədən 23,8 faizi yaxud da 1880,0 milyon manatı təqribən neft sektorunun payına düşür.

Milyard manatla

2018-ci ildə Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə fərqli gəlir növləri üzrə daxilolmalar göstərdiyimiz aşağıdakı kimi proqnozlaşdırılır:

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi xətti ilə daxilolmalar 1196,0 milyon manat proqnozlaşdırılır ki, bu da bu ilin proqnozu ilə müqayisədə təqribən 28,0 milyon manat yaxud 2,4 faiz çoxdur. Burada fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin artımı əhali üçün yeni iş yerlərinin açılması, o cümlədən ortaaylıq əməkhaqqının artımı ilə əlaqəlidir.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 (proqnoz)
Cəmi: (mln. manatla)	581.9	590.2	715.7	813.0	859.7	980.3	982.5	1145.7	1168.0	1196.0
Əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə		1.4	21.3	13.6	5.7	14.0	0.2	16.6	1.9	2.4
Qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	3.5	2.8	2.8	2.8	2.6	2.7	2.6	2.9	2.7	2.5
Vergilər Nazirliyinin xətti üzrə daxilolmalarda xüsusi çəkisi, %-lə	14.1	13.7	13.1	13.5	12.9	13.8	13.8	16.3	15.3	15.1

Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə gəlirlər 2320,0 milyon manat proqnozlaşdırılır ki, onu bu ilin proqnozu ilə müqayəsə etsək 141,0 milyon manat yaxud 6,5 faiz artıqdır. Bu məbləğin təqribi 68,3 faizi yaxud 1584,0 milyon manatı dövlətin qeyri-neft sektorunun payına hesablanır. Qeyri-neft sektoru üçün artım onun ÜDM-nin artımına görə olacaqdır. Ümumiyyətlə neft sektoru sahəsində mənfəət vergisinin artımının vacib səbəbi təbii qazın ,o cümlədən bir sıra neft məhsullarının qiymətlərinin artması ilə bağlı ARDNŞ-nin daxilolmalarının artmasıdır.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 (proqnoz)
CƏMI: (milyon manatla)	1329.2	1429.9	2134.0	2252.0	2374.8	2302.7	2211.1	1983.2	2179.0	2320.0
Neft sektoru üzrə	862.9	1046.6	1557.1	1571.8	1553.5	1219.3	825.3	490.9	685	736
Qeyri-neft sektoru üzrə	466.3	383.3	576.9	680.2	821.3	1083.4	1385.8	1492.3	1494.0	1584.0
Qeyri-neft sektorundan mənfəət vergisi üzrə əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə		-17.8	50.5	17.9	20.7	31.9	27.9	7.7	0.1	6.0
Qeyri-neft sektoru üzrə mənfəət vergisinin qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	2.8	1.8	2.3	2.3	2.5	3.0	3.7	3.8	3.4	3.3

Əlavə dəyər vergisi üzrə gəlirlər 2583,0 milyon manat proqnozlaşdırılır ki, onu da 2017-ci ilin göstəricisi ilə müqayisədə təqribən eyni səviyyədədir. Ölkədə əlavə dəyər vergisi üzrə gəlirlərin 89,3 faizi yaxud 2306,0 milyon manatı dövlətin qeyri-neft sektorunun, 10,7 faizi yaxud 277,0 milyon manatı dövlətin neft sektorunun payına düşür. Ümumiyyətlə 2017-ci ilin proqnozu ilə müqayisə etsək neft sektoru üzrə ƏDV təxminən 48,0 milyon manat yaxud 14,8 faiz az, həmçinin qeyri-neft sektoru üzrə ƏDV təqribən 48,0 milyon manat yaxud 2,1 faiz çox nəzərdə tutulur. Buradan da əlavə dəyər vergisi üçün artım əsasən demək olar ki, qeyri-neft sektoru üzrə proqnozlaşdırılır ki, onun da səbəbi gələn ilə qeyri-neft ÜDM-in həcmnin artımla nəzərə alınması təsirinin proqnozlaşdırılmasıdır.

Artıq 2015-ci ilin sonlarından başlayaraq ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun yüksək sürətli inkişafı istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Sonra bir neçə ay müddətində real sektorda əhəmiyyətli dəyişiklikləri

hədəfləyən çoxlu qərar həmçinin sərəncam qəbul olundu. Nəticə etibarilə, Azərbaycan iqtisadiyyatının yaxın, orta ,o cümlədən uzaq perspektivdə yüksək inkişaf konturlarını özündə birləşdirən Strateji Yol Xəritələri təsdiqini tapdı.

Sonda nəticələr özünü uzun qısa müddətdə göstərdi. Hal-hazırda aidiyyatı beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın keçən iki il müddətində qeyri-neft sektorunda reallaşdırdığı sürətli iqtisadi islahatlara görə əldə edilən nəticələri iqtisadiyyatın real sektora çevrilməsinin nümunəsi kimi təqdim edirlər. Artıq son iki ildə neftin və neft məhsullarının qiymətlərinin ,o cümlədən onun hasilatının aşağı düşməsinə görə ümumi daxili məhsulda müəyyən geriləmələr müşahidə olunsa da, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı hesabına iqtisadi geriləmənin uğurla qarşısı alınır. Proqnozlaşdırılan gözləntilər bunu deməyə əsas verir ki, hal –hazırda real sektorda qazanılan belə uğurlar bizə bu ili iqtisadi artımla başa vurmağa köməklik edəcəkdir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının qeyri-neft sektorunun sürətli və dinamik inkişafını təmin edən məqsədyönlü islahatlar strategiyasının əsas xəttini ölkədə istehsal olunan əhəmiyyətli xam məhsulların emalını daha yüksək səviyyədə təşkil etməklə,o cümlədən rəqabət qabiliyyətli hazır son məhsul istehsalını təmin etməkdir.Belə xammallardan hazırlanacaq məhsullar əsasən daxili bazarın tələbatını ödəməklə birgə, onların xaricə ixracı bizim ölkəyə daxil olacaq möhkəm , davamlı valyutanın həcmi də əhəmiyyətli dərəcədə qat-qat artıracaq. Buna görə də hökumət emal sənayesinin inkişafını ölkə daxilində ön plana çəkir. Respublikamızda ölkə başçısının təşəbbüsü nəticəsində xam neftin, qazın, o cümlədən aqrar sektorda həmçinin digər sahələrdə istehsal olunan xam məhsulların emal ediləcəyi sənaye müəssisələrinin yaradılmasını nəzərdə tutan bir çox layihələr həyata keçirilir ,o cümlədən bu istiqamətdə işlər get-gedə daha da inkişaf etdirilir.

2.3 Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcə gəlirlərinin formalaşması və idarə olunmasında maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Bildiyimiz kimi dövlətin iqtisadi, o cümlədən sosial siyasətinin reallaşdırılması vasitələrindən biri də maliyyə sisteminin əsas tərkib hissəsi olan dövlətin büdcə-vergi sistemidir. Həmin sistem Azərbaycan Respublikasının dövlət maliyyə sisteminin vacib tərkib hissəsi olmaqla ali həmçinin yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarının vəzifə və funksiyalarının icra olunmasının həlledici maliyyə təminatı rolunu oynayır. Respublikada ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının göstəricilərinə müvafiq olaraq son illərdəki büdcə-vergi siyasəti müəyyənləşdirilərək reallaşdırılmışdır. Sərt maliyyə- kredit siyasətindən get-gedə can qurtarmanı, o cümlədən büdcə -vergi siyasətinin inkişaf dinamikasının artırılmasını, həmçinin maliyyə intizamının gücləndirilməsini, həm də manatın məzənnəsinin tənzimlənməsini, habelə digər bu kimi tədbirləri, bununla yanaşı büdcə siyasətini istiqamətləndirən ümumi əsas makroiqtisadi göstəriciləri özündə birləşdirmişdir. Belə kompleks əhəmiyyətli makroiqtisadi tədbirlər sabit iqtisadi artımın yüksək səviyyədə təmin edilməsinə, ölkədə istehsalın həcmində, o cümlədən qeyri-neft sektorund əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, həmçinin mərhələlərlə yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, digər tərəfdən ölkənin regionlarının iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə həm də tarazlaşdırılmasına, ölkədə bələdiyyələrin iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsinə müvafiq iqtisadi şəraitin yaradılmasına təminat vermişdir.

Respublikamızın inkişafında maliyyə sisteminin vacib dayacağı olan həmçinin onu iqtisadi, sosial, o cümlədən siyasi funksiyaların yerinə yetirilməsi məqsədilə pul vəsaitləri ilə təmin olunan dövlət büdcəsinin rolu böyükdür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, burada dövlətin iqtisadi inkişafa təsiri daha çox maliyyə

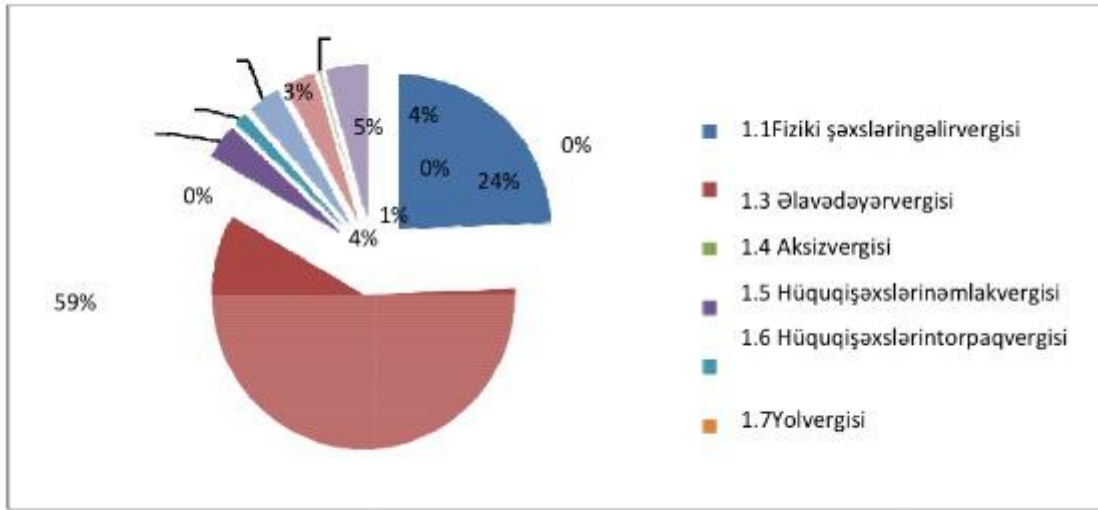
siyasətinin tərkib hissəsi hesab edilən büdcə-vergi siyasətinin tənzimləyici funksiyasından ,o cümlədən onun tətbiq mexanizmindən nə səviyyədə dolğun istifadə olunmasından asılıdır. Büdcə gəlirləri ölkədə büdcə-vergi siyasətinin bazar iqtisadiyyatın inkişafına istiqamətləndirilməsində mühüm mənbə ,o cümlədən vasitə kimi çıxış edir. Ona görə ki, belə mənbənin iqtisadi siyasət çərçivəsində doğru hədəfləndirilməməsi artıq hökuməti iqtisadiyyatda mənfə nətice ilə əsaslandırılmayan, həm də qeyri-taraz gəlir problemi azlığı qarşısında qoya bilər ,bununla yanaşı büdcə mexanizmi özünün çox təsirli funksiyalarından birini tədricən itirmiş olar.

	<i>2014-cü ilproqnoz, mi nmanatla</i>	<i>2013-cü ilproqnoz, minmanatla</i>	<i>2014/2013 faizlə</i>
Xərclərcəmi	20063000	19850000	+1,1
Ümumidövlət xidmətləri	1996799,5	1804593,9	+10,7
Elm xərcləri	146816,0	130499,9	+12,5
Müdafiə	1637362,4	1528582,6	+7,1
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq	1240298,0	1114796,2	+11,3
Təhsil	1653445,0	1530482,7	+8,0
Səhiyyə	725586,2	669250,5	+8,4
Sosial müdafiə və sosial təminat	2072233,9	1813581,5	+14,3
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədəntərbiyə və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahələr	311410,4	289729,7	+7,5
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	457144,0	399003,8	+14,6
Yanacaq və enerji xərcləri	3487,5	2377,5	+46,7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, bəhəçilik, ovçuluq	562887,3	494300,4	+13,9
Sənaye və tikinti xərcləri	6281954,7	6934233,4	-9,4
Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu	6260000,0	6915200,0	-9,5
Digər xərclər	21954,7	19033,4	+15,3
Nəqliyyat və rabitə	121437,6	111677,2	+8,7
İqtisadi fəaliyyətə bağlı sair xərclər	328156,9	275775,2	+19,0
Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	2670796,6	2881615,4	-7,3

Azərbaycanda ölkə daxilində makroiqtisadi göstəricilərin tədricən sabit saxlanılmasını təmin etməklə yüksək iqtisadi artıma nail olmaq, o cümlədən maliyyə intizamını gücləndirmək, həm dövlət büdcəsinin tərtibi icrasını daha da təkmilləşdirmək, həm də onun şəffaflığının artırılması, ölkədə yoxsulluğun aşağı salınması, əhalinin qeyri-neft sektorunda məşğulluğun səviyyəsinin

yüksəldilməsini,həmçinin kiçik və orta sahibkarlığa dövlətin maliyyə dəstəyinin artırılması dövlətin büdcə-vergi siyasətinin reallaşdırmasının əsas məqsədidir.

2014-cü il üzrə sadəcə artım göstərmiş Vergilərin tutduqları paylar:

2014-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının büdcə-vergi siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissəsi olmaqla ölkənin iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşməsinə, o cümlədən onun effektivliyinin, həmçinin uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin edilməsi məqsədilə şəraitin yaradılmasına, həm investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına köməyə yönəldiləcəkdir. Ölkə daxilində ortamüddətli perspektivdə ölkənin makroiqtisadi parametrlərinin sabit artımına, həm də qeyri-neft sektorunun yüksək dayanıqlı inkişafına, ölkədə maliyyə intizamının gücləndirilməsinə həmçinin şəffaflığının daha çox artırılmasına nail olmaq, ölkədə iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlət büdcəsinin əhəmiyyətini artırmaq, monetar, habelə büdcə siyasətinin koordinasiyasının gücləndirilməsi vacib məqsədlərdəndir. Ölkə daxilində regionların inkişafının daha da sürətləndirilməsinə, respublikada regionlar arasındakı sosial-iqtisadi fərqlərin get-gedə aradan qaldırılmasına, həm də balanslaşdırılmış inkişafa nail olunmasına, o cümlədən respublikanın rayon həm də şəhərlərinin yerli gəlirləri

hesabına büdcə hesabına mərkəzləşdirilmiş xərclərdən sərf edilən vəsaitlərin azaldılmasının diqqət əhəmiyyətli dərəcədə artırılacaqdır.

Ölkəni milli iqtisadi inkişaf strategiyasına müvafiq olaraq son illər ərzində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən vergi xidmətinin yüksək Avropa standartlarına tədricən uyğunlaşdırılması sahəsində mühüm işlər görülmüş, o cümlədən vergi qanunvericiliyi həmçinin vergi inzibatçılığının müasir parametrlər baxımından qurulmasında çox əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Həmin nailiyyətlərin konseptual əsasları dövlətin vergi ödəyicilərinin öz hüquqlarının genişləndirilməsi, həmçinin də vergi güzəştlərinin minimuma salınması, vergidən yayınma halları ilə səmərəli mübarizənin təşkili, həm də səmərəli investisiya mühitinin məqsədli yaradılmasından ibarət olmuşdur. Həmçinin eyni zamanda, demək olar ki, bütün vergi ödəyiciləri üçün eyni iqtisadi şəraitin yaradılması, həm də ölkə daxilində sahibkarlığın inkişafı həmçinin azad rəqabətin formalaşması demək olar ki, vergi qanunvericiliyi, o cümlədən inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinin ana prinsiplərindəndir. Ölkədə vergitutma sahəsində strateji məqsəd həm də hədəflərə nail olmaq məqsədilə son vaxtlarda səmərəli vergi siyasəti reallaşdırmışdır. Ölkədə vergi siyasəti əsasən demək olar ki, dövlət vergilərinin, o cümlədən digər büdcə gəlirlərinin düzgün hesablanmasına, habelə onların vaxtında bununla belə, tam məbləğdə dövlət büdcəsinə ödənilməsinə, vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığının daha da təkmilləşdirilməsinə, ölkədə vergi nəzarətinin nəzərəcarpacaq dərəcədə gücləndirilməsinə, bununla yanaşı vergi ödəyicilərinə xidmətin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsinə və vergi sistemində vacib nüans olan insan resurslarından istifadənin səmərəliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına yönəldilmişdir.

Nəticə və təkliflər

Apardığımız araşdırmalara əsasən deyə bilərik ki, maliyyə siyasəti büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması, o cümlədən həmin gəlirlərə nəzarət baxımından büdcə daxilolmalarını təmin edən ən vacib alətlərdəndir. Araşdırmalarımızdan belə qənaətə gələ bilərik ki, ölkədə məqsədyönlü maliyyə siyasəti həyata keçirilərsə, o zaman dövlətin büdcə gəlirlərində əhəmiyyətli, nəzərəcarpacaq dərəcədə artım müşahidə olunacaq. Hər bir ölkədə büdcə daxilolmalarının həcmi onun həyata keçirdiyi və nəzarət etdiyi maliyyə siyasətindən, yəni büdcə-vergi siyasətindən, valyuta siyasətindən, gömrük siyasətindən və s. nəzərəcarpacaq səviyyədə asılıdır. Hər bir ölkədə maliyyə siyasəti bu baxımdan özünəməxsus yer tutur. Dünyanın fərqli ölkələrində fərqli maliyyə siyasəti formalaşdırılır. Büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması ölkənin milli adət-ənənələrindən, o cümlədən tarixi şəraitindən də asılıdır.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, maliyyə siyasəti iqtisadi siyasətin vacib tərkib hissəsidir. Ölkədə İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi, bununla yanaşı cəmiyyətin ümumi inkişaf istiqamətləri respublikada maliyyə siyasətinin formalaşması həm də təşkili səviyyəsindən çox asılıdır.

Mənim fikrimcə, ölkədə büdcə gəlirlərini artırmaq və ona nəzarəti həyata keçirmək üçün maliyyə siyasəti istiqamətində bir sıra vacib tədbirlər həyata keçirilməlidir. Həmin tədbirlərə qısaca da olsa nəzər yetirək.

1. Ölkə daxilində sənaye həmçinin kənd təsərrüfatı istehsalını daha da canlandırmaq, bununla yanaşı istehsal, o cümlədən maliyyə münasibətlərini inkişaf etdirmək qabiliyyətində olan mütəxəssislərin hazırlanması.

2. Ölkədə müəssisə,o cümlədən fiziki şəxslərə vergiqoyma sistemini daha da təkmilləşdirmək və sadələşdirmək, bununla yanaşı vergilərin sayını xeyli azaltmaq.

3. Respublikada Kredit münasibətləri sistemini təkmilləşdirmək,bununla belə kredit münasibətlərinin inkişafı istehsalın həm də xidmət sahəsinin inkişafına kömək etməlidir.

4.Müəssisələrin ,o cümlədən vətəndaşların vergiyə cəlb edilməsini,habelə gömrük tariflərini tənzimləmək,digər tərəfdən idarəetmə orqanlarının saxlanmasına dövlət xərclərini tədricən ixtisar etmək yolu ilə ölkədə büdcə kəsirinin azaldılmasına müəyyən qədər nail olmaq.

5. Perspektivdə olan dövlət büdcəsinin sosial yönümlüyünü,o cümlədən sosial tələbatlara dövlət tərəfindən maliyyə resurslarının ayrılmasını təmin etmək.

6. Bank sistemində islahatları elə səviyyədə keçirmək lazımdır ki,burada bankların ən əsas məqsədi maksimum mənfəət əldə etmək deyil, bununla yanaşı minimum haqla müəssisə həmçinin əhaliyə yüksək səviyyədə xidmət etmək olsun.

Ədəbiyyat siyahısı

Sabir İbadov “İqtisadi Nəzəriyyə” Dərslük. Bakı-2009

Q.Menkyu “Ekonomiksin Əsasları” Bakı-2010

Zaur Vəliyev BÜDCƏ “Nəzəriyyə və Praktika” Bakı-2010

O.İ. Bayramov “Büdcə gəlirlərinin formalaşmasında fiskal vergilərin rolu” jurnal -2007

B.A.Xankişiyev “Büdcə prosesi və büdcə təsnifatı” Dərslük.Bakı-2002

Z. Məmmədov “Azərbaycanın maliyyə siyasəti özünü doğruldub” Dərslük.Bakı-2009

A.Cəbrayilov “Düşünülmüş maliyyə siyasəti sabit iqtisadi bazanın möhkəmliyini təmin edir” Dərslük.Bakı-2014

M. Z. Vəliyev “Azərbaycanda büdcə gəlirlərinin artırılmasında maliyyə siyasətinin rolu” AMEA, İqtisadiyyat İn-tu.Bakı-2009

<https://www.oecd.org/regional/regional-policy/profile-Azerbaijan.pdf>

www.oecd.org/countries/azerbaijan/2/

unec.edu.az/application/uploads/2016/03/Abbasov_Cavid.pdf

https://az.wikibooks.org/.../Maliyyə/Maliyyə_siyasəti/Maliyyə_siyas...

www.muhasib-az.narod.ru/referatlar/.../ref_menec_003.doc

www.respublica-news.az/.../1719-buddzae-siyasaeti-igtisadi-inkisha...

sai.gov.az/upload/files/REY_Layihə2018_27oktyabr_FINAL.pdf

sai.gov.az/upload/files/ICRA-2016-SON_FINAL.pdf

www.maliyye.gov.az/sites/default/files/Budce-19.10.2017.pdf

www.maliyye.gov.az/sites/default/files/binder2018.compressed.pdf

anl.az/el/v/vz_db.pdf

banker.az/azərbaycanın-dövlət-budcəsinin-inkisaf-dinamikası-və-tə...

anl.az/el/k/Azf-266611.pdf

www.maliyye.gov.az/node/1049

ebooks.azlibnet.az/book/uGDQz0Yc.pdf

www.muhasib-az.narod.ru/referatlar/.../ref_menec_003.doc

unec.edu.az/application/uploads/2015/02/Maliyye.docx

www.azkurs.org/fenn-maliyye-pul-tedavulu-ve-kredit-movzu-mali...

modern.az/az/news/36848

ebooks.azlibnet.az/book-pzvfmsg.html

library.unec.edu.az/2014-05-07-15-29.../2014-05-08-16-48-42

<https://www.kitabyurdu.org> › Mühazirə › Maliyyə və Mühasibat

book.ilkaddimlar.com/d_doc_book_iqtisadiyyat_23676.do